

Ir. B.M. Kamphuis

No. 2.110

ECHTENER EN GROOTE VEENPOLDER

Sociaal-economische verkenning
van een ruilverkavelingsgebied
in de Friese Veenweidestreek

April 1978

L 26
2.110_c

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

313217

OVERZICHT VAN UITGEBRACHTE VERWANTE PUBLIKATIES

No. 2.67	Flakkee Sociaal-economische verkenning van het ruilverkavelingsgebied Flakkee J. de Rijk; februari 1975	f 8,50
No. 2.73	Land van Cuyk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in het noord-oosten van Noord-Brabant Th.L. van Berkel; mei 1975	f 8,50
No. 2.75	Twente De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst Ir. P. van der Linden, F.M. de Noord en Ir. H.R. Oosterveld; januari 1976	f 21,--
No. 2.76	De land- en tuinbouw in de gemeente Rucphen Agrarisch-planologische verkenning Th.L. van Berkel en Ir. H.R. Ooster- veld; januari 1976	f 10,50
No. 2.79	Brummen-Voorst Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; maart 1976	f 8,50
No. 2.82	Wonseradeel-Zuid Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Friesland J. de Rijk; augustus 1976	uitverkocht
No. 2.84	Nispen-Schijf Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Roosendaal Th.L. van Berkel; november 1976	uitverkocht
No. 2.89	Eemland Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de provincie Utrecht J. de Rijk; maart 1977	uitverkocht

No. 2.90	Winterswijk-West Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de Achterhoek Th.L. van Berkel en J. de Rijk; juni 1977	uitverkocht
No. 2.98	Laren Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de Achterhoek J. de Rijk; september 1977	f 12,50
No. 2.108	Etten-Leur Sociaal-economische verkenning van een ruilverkaveling tussen Breda en Roosen- daal Th.L. van Berkel; februari 1978	f 15,--

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	7
SAMENVATTING	9
SLOTOPMERKINGEN	17
INLEIDING	19
1. ALGEMENE ORIËNTATIE	20
1.1 Historische achtergrond	20
1.2 Agrarische produktieomstandigheden	21
1.3 Plannen t.a.v. de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling	22
1.4 Bevolking en werkgelegenheid	23
2. DE AGRARISCHE STRUCTUUR 1970-1975	26
2.1 Inleiding	26
2.2 De ontwikkeling van het aantal bedrijven	26
2.3 Grond	28
2.3.1 Totale oppervlakte cultuurgrond	28
2.3.2 Cultuurgrond naar beroepsgroep	29
2.3.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven	29
2.3.4 Overdracht van grondgebruik	31
2.3.5 Eigendom en pacht	32
2.4 De ontwikkeling van de produktieomvang	33
2.5 Arbeid	35
2.5.1 De ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten	35
2.5.2 Leeftijdsverdeling en opvolging	36
2.6 Het deelgebied "de Scheenekavel" in vergelijking tot de rest van het ruilverkavelingsgebied	37
3. DE STRUCTUUR VAN DE BEDRIJVEN 1970-1975	39
3.1 Inleiding	39
3.2 De rundveehouderij	40
3.3 De akkerbouw	43
3.4 De intensieve veehouderij	44
3.5 De ontwikkeling van de produktie per arbeidskracht	45
3.6 Het deelgebied "de Scheenekavel" in vergelijking tot de rest van het ruilverkavelingsgebied	47
4. RENTABILITEIT EN INKOMEN IN DE MELKVEEHOUDERIJ	49

INHOUD (vervolg)

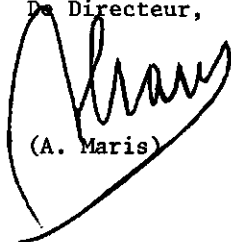
	Blz.
5. VERWACHTINGEN TEN AANZIEN VAN DE TOEKOMSTIGE STRUC- TUUR VAN DE LANDBOUW	56
5.1 Inleiding	56
5.2 De ontwikkeling van het aantal bedrijven; 1975-1985	56
5.2.1 De hoofdberoepsbedrijven	56
5.2.2 De nevenbedrijven	58
5.3 Grond	59
5.3.1 Totale oppervlakte cultuurgrond	59
5.3.2 Cultuurgrond naar beroepsgroep	59
5.3.3 De ontwikkeling van de oppervlakte cul- tuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven; 1975-1985	63
5.3.4 Het grondgebruik; 1975-1985	69
5.4 De ontwikkeling van de produktieomvang; 1975-1985	61
5.4.1 De rundveehouderij	61
5.4.2 De akkerbouw	64
5.4.3 De intensieve veehouderij	64
5.4.4 Ontwikkeling van de produktieomvang per bedrijf	65
5.5 Arbeidsbezetting en produktieomvang per arbeids- kracht	66
5.6 De verwachte ontwikkeling van de landbouw in de Scheenekavel	67
BIJLAGEN	69
LITERATUUR	72

Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst sociaal-economische verkenningen uitgevoerd. Voor het desbetreffend gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Hierdoor verkrijgt men reeds in een vroegtijdig stadium inzicht in de aanwezige en de te verwachten problematiek alsmede informatie voor het nemen van beleidsbeslissingen.

Het onderzoek in het ruilverkavelingsgebied Echtener en Groote Veenpolder is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek. De analyse en rapportering is verzorgd door Ir. B.M. Kamphuis.

De Directeur,

A large, stylized handwritten signature in black ink, appearing to read 'A. Maris', is written over the printed name.

(A. Maris)

Den Haag, april 1978

Samenvatting

1. Inleiding

Na een globale oriëntatie ten aanzien van het ontstaan en de huidige structuur van het landschap, de agrarische produktieomstandigheden, de ontwikkeling van de bevolking, de werkgelegenheid en de plannen t.a.v. de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling, wordt in deze sociaal-economische verkenning van "de Echtener en Groote Veenpolder" ingegaan op de ontwikkeling van de landbouw in het ruilverkavelingsgebied in de periode 1970-1975. Op basis hiervan en mede op grond van informatie uit andere bronnen wordt vervolgens aangegeven, hoe de landbouw in dit gebied zich in de naaste toekomst (tot 1985) naar verwachting zal ontwikkelen. Daarbij is uitgegaan van een trendmatige benadering en is geen rekening gehouden met een eventuele ruilverkaveling. Evenmin kon rekening gehouden worden met plannen ten aanzien van het behoud van natuur en landschap in het gebied, aangezien over de realisering hiervan nog veel onduidelijkheid bestaat.

In deze studie wordt speciale aandacht besteed aan het deelgebied "de Scheenekavel", dat bestaat uit een natuurreservaat ("de Rottige Meenthe") en de daaraan grenzende landbouwgronden.

2. Algemene oriëntatie

Het ruilverkavelingsgebied "de Echtener en Groote Veenpolder" in de gemeente Lemsterland en Weststellingwerf bestaat grotendeels uit veengronden die in de vorige eeuw ten behoeve van de turfwinning zijn uitgeveend. In deze tijd werden de beide veenpolders opgericht met als taak poldervorming ter wille van de vervening én latere drooglegging. De drooglegging van de uitgeveende gebieden gebeurde slechts zeer geleidelijk en grote delen van het gebied, o.a. het natuurreservaat "de Rottige Meenthe" bij Nijetrijne, zijn na de vervening niet meer in cultuur gebracht. Hier komt dus de door de vervening ontstane structuur van petgaten en rietlanden met daartussen schrale graslanden nog voor.

Ondanks de werken die in de loop der tijd zijn uitgevoerd ter verbetering van de waterhuishouding, voldoet deze in grote delen van het ruilverkavelingsgebied niet aan de eisen, die de moderne weidebouw stelt. Ook de verkaveling in het veengebied, die gekenmerkt wordt door lange smalle percelen met veel dwarssloten, laat te wensen over. Niet alleen de grote kaveldiepte (in veel gevallen meer dan 1500 m), maar ook de kleine huiskavels in sommige delen van het gebied, brengen grote bezwaren met zich mee voor een goede bedrijfsvoering. In de jonge polders "Lemsterhop" en "Buitendijksveld" is de verkaveling gunstiger, evenals in het gebied "de

Kampen", waar in de jaren vijftig een ruilverkaveling is uitgevoerd.

Volgens de bestemmingsplannen van de gemeente Lemsterland en Weststellingwerf (die nog in de ontwerpfasen verkeren) zullen de petgatencomplexen in het ruilverkavelingsgebied de bestemming natuurgebied krijgen omdat deze landschappelijke, natuurwetenschappelijk en/of historische waarden bezitten. Verder zal een aantal gebieden de bestemming agrarisch gebied met landschappelijke en/of natuurwetenschappelijke waarde krijgen. In het algemeen betreft dit natte graslanden en de belangrijkste bepaling voor dit gebied zal zijn, dat de grondwaterstand niet gewijzigd mag worden zonder vergunning van het college van burgemeesters en wethouders van de betreffende gemeente.

Ook op nationaal niveau bestaan plannen voor deze gebieden. Volgens de z.g. relatienota "landbouw-natuur en landschap", zal namelijk ten behoeve van het behoud van natuur en landschap ongeveer 250 ha cultuurgrond in aanmerking komen voor reservaatvorming en ongeveer 300 ha voor een beheersregeling. Omdat echter ten aanzien van de uitvoering van deze plannen nog veel onduidelijkheid bestaat, kon hiermee geen rekening worden gehouden bij de prognose van de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in het ruilverkavelingsgebied.

Met de vervening is destijds de bevolking in het ruilverkavelingsgebied sterk toegenomen. In het ruilverkavelingsgebied liggen echter geen grote dorpen of steden. Er is wat lintbebouwing langs wegen en vaarten, met hier en daar enige concentratie van bebouwing. In 1971 telde het gebied ongeveer 4100 inwoners.

De landbouw vormt een belangrijke bron van werkgelegenheid: ca. 30% van de totale mannelijke beroepsbevolking was namelijk in deze sector werkzaam.

De niet-agrarische beroepsbevolking is grotendeels werkzaam in de grotere plaatsen in de omgeving, zoals Lemmer, Wollega, Heerenveen en Joure. De werkgelegenheid is in dit deel van Friesland in het algemeen iets gunstiger dan in de rest van de provincie.

3. Aantal bedrijven en arbeidskrachten

Het totale aantal geregistreerde bedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder is in de periode 1970-1975 afgenomen van 300 tot 267. In beide jaren waren er 28 nevenbedrijven. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 272 tot 239 (2,6% per jaar) was groter dan in de rest van de Friese veenweidestreek (2,1% per jaar). Landelijk bedroeg dit 2,8% per jaar.

Opmerkelijk is, dat deze daling van het aantal bedrijven in bijna even sterke mate is toe te schrijven aan beroepsverandering van bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar als aan beroepsbeëindiging. Voor een deel is dat waarschijnlijk het gevolg van het actieve grondver-

wervingbeleid, dat de Stichting Beheer Landbouwgronden in de afgelopen jaren in de Veenpolder van Echten heeft gevoerd. In het kader van een proef met de Grondbank is daar namelijk ongeveer 200 ha cultuurgrond door de SBL aangekocht.

Ook in de komende jaren zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in het ruilverkavelingsgebied verder afnemen. Een aanwijzing hiervoor vormt o.a. de opvolgingssituatie: op ongeveer de helft van de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar was namelijk in 1975 géén opvolger aanwezig.

Verwacht wordt, dat het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1985 ongeveer 187 zal bedragen, terwijl het aantal nevenbedrijven ongeveer gelijk zal blijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven zal daarmee in ongeveer hetzelfde tempo blijven afnemen als in de afgelopen jaren, namelijk met ongeveer 2,4% per jaar.

Het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven in de Echtener en de Groote Veenpolder is in de periode 1970-1975 met ongeveer 2,6% per jaar verminderd, hetgeen relatief gering is in vergelijking tot het landelijke cijfer van bijna 4% per jaar. Naar verwachting zal ook in de toekomst het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder verder dalen, nl. van 314 in 1975 tot 241 in 1985, of wel met 2,4% per jaar. Dit betekent dus een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen met 73.

4. Oppervlakte cultuurgrond

De totale oppervlakte van het ruilverkavelingsgebied bedraagt ongeveer 7700 ha. Hiervan is ongeveer 6600 ha cultuurgrond (kadastrale maat), 750 ha natuurgebied en de rest bebouwing, open water e.d. De oppervlakte cultuurgrond (gemeten maat) in gebruik bij de geregistreerde bedrijven in het gebied, bedraagt ongeveer 5700 ha. In de periode 1970-1975 is er sprake geweest van een geringe afname, namelijk met 47 ha ofwel 0,2% per jaar. Landelijk bedroeg de afname van de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in deze periode 0,6% per jaar.

In 1975 hadden de 239 hoofdberoepsbedrijven samen bijna 5500 ha cultuurgrond in gebruik en de 28 nevenbedrijven ruim 200 ha.

Bij het voortdurende proces van bedrijfsoverdracht, -verkleining en -opheffing was in de periode 1970-1975 omstreeks 1500 ha betrokken, ofwel 26% van de totale oppervlakte in 1970. Dit proces heeft ertoe geleid, dat de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is toegenomen van 20,5 ha in 1970 tot 23,0 ha in 1975. Daarmee lag de gemiddelde oppervlakte in het ruilverkavelingsgebied beneden die van de gehele Friese Veenweidestreek (25 ha), maar boven het gemiddelde van Friesland (22 ha) en alle weidestroken in Nederland (17,5 ha).

Voor de periode 1975-1985 wordt verwacht, dat de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied slechts weinig zal afnemen (tot ongeveer 5640 ha in 1985). Hierbij is geen rekening gehouden met eventuele onttrekking van cultuurgrond aan de landbouw ten behoeve van het behoud van natuur en landschap. Hierover bestaat nl. nog te weinig duidelijkheid. Het is evenwel vrijwel zeker dat op een gedeelte van de cultuurgrond (volgens de huidige plannen + 550 ha) beperkingen ten aanzien van het landbouwkundige gebruik zullen worden gelegd.

In 1985 zullen de hoofdberoepsbedrijven in het gebied gezamenlijk ongeveer 5400 ha cultuurgrond in gebruik hebben, ofwel 29 ha per bedrijf. Het aantal bedrijven met minder dan 20 ha cultuurgrond zal weliswaar sterk afnemen, maar toch zal in 1985 nog ruim een vijfde van de bedrijven tot deze categorie behoren.

In 1975 was ongeveer de helft van de cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied gepacht. De oppervlakte gepachte grond neemt echter af als gevolg van het feit dat de pacht prijs in verhouding tot de koopprijs van onverpachte grond slechts weinig is gestegen.

Gezien de recente ontwikkeling van de pacht- en koopprijzen ligt het voor de hand dat het aandeel van de gepachte grond in de toekomst verder zal afnemen.

5. Bedrijfstype en produktieomvang

De Echtener en Groote Veenpolder is een rundveehouderijgebied: Ongeveer 95% van de totale produktieomvang betreft rundveehouderij. De rest is intensieve veehouderij en akkerbouw. In alle sectoren lag de groei van de produktieomvang in de periode 1970-1975 boven het landelijke niveau. Voor de rundveehouderij bedroeg de toename in het gebied 2,8% per jaar, terwijl deze landelijk ongeveer 2,5% bedroeg. De totale produktieomvang nam toe met ongeveer 3% per jaar. Door deze groei van de produktieomvang en de afname van het aantal bedrijven is de gemiddelde produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven toegenomen van 119 sbe per bedrijf in 1970 tot 158 sbe in 1975. Het aantal bedrijven met minder dan 110 sbe is in deze periode sterk afgenomen, maar toch behoort de in 1975 nog ongeveer 25% van de bedrijven tot deze categorie. Vergeleken met het percentage bedrijven kleiner dan 110 sbe in heel Friesland (39%) en Nederland (48%) is de bedrijfsomvang in het gebied zeer redelijk.

Ook voor de naaste toekomst wordt een voortzetting van deze ontwikkeling verwacht, maar de groei zal waarschijnlijk niet zo sterk zijn als in het verleden. In de belangrijkste bedrijfstak, de melkveehouderij, is een even snelle uitbreiding van de produktieomvang als in het verleden niet meer mogelijk, omdat de beschikbare hoeveelheid ruwvoeder waarschijnlijk een knelpunt gaat

vormen. In de afgelopen periode is de veedichtheid toegenomen van 2,03 grootveeëenheden per ha in 1970 tot 2,44 g.v.e. in 1975. Een verdere stijging tot ongeveer 2,8 g.v.e. per ha in 1985 ligt echter binnen de mogelijkheden. Een aanwijzing hiervoor vormt de veedichtheid op de bedrijven met een loopstal, die in 1975 reeds 2,8 g.v.e. per ha bedroeg. Wegens de grote verschillen in cultuurtechnische omstandigheden zullen er ook in 1985 echter binnen het gebied nog duidelijke verschillen in veedichtheid zijn. Een gemiddelde veedichtheid van 2,8 g.v.e. per ha in 1985 houdt in dat de veestapel met slechts 1,2% per jaar zal toenemen, terwijl dit voorheen nog 2,4% per jaar bedroeg. Deze uitbreiding van de veestapel zal waarschijnlijk samen gaan met een vermindering van het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien. In het algemeen wordt een jongveebezetting van 60 stuks per 100 melkkoeien noodzakelijk geacht voor vervanging en selectie. Evenals in het verleden zullen ook in de toekomst enkele bedrijven geen melkvee hebben. De gemiddelde veebezetting op de bedrijven met melkvee zal in 1985 ongeveer 70 melkkoeien bedragen. In 1975 was dit 44. Het aantal bedrijven met minder dan 50 melkkoeien zal afnemen van 159 tot ongeveer 50. Het aantal bedrijven met meer dan 75 melkkoeien zal sterk toenemen, nl. van 17 in 1975 tot 61 in 1985. Omdat alleen bij toepassing van moderne bedrijfssystemen veel koeien per man kunnen worden gehouden, is het te verwachten dat er in het ruilverkavelingsgebied meer ligboxenstallen zullen worden gebouwd. In 1975 waren er 35 van deze stallen. Gezien de groei van de melkveestapel per bedrijf zal in 1985 ongeveer de helft van de melkveebedrijven (+ 90) een ligboxenstal hebben.

De akkerbouw speelt in het ruilverkavelingsgebied slechts een bescheiden rol. In het Buitendijks veld liggen 4 akkerbouwbedrijven met samen ongeveer 140 ha cultuurgrond. Door intensivering van het bouwplan, dus minder granen en meer hakvruchten, is de productieomvang op deze bedrijven in het verleden sterk toegenomen. Verwacht wordt, dat deze bedrijven zich zullen handhaven en dat een verdere intensivering op zal treden.

Slechts 4% van de totale productieomvang in het ruilverkavelingsgebied is afkomstig uit de intensieve veehouderij. Evenals in de rundveehouderij is in deze bedrijfstak sprake geweest van een sterke schaalvergroting. Het aantal bedrijven met een tak van intensieve veehouderij is afgenomen terwijl het aantal dieren per bedrijf is toegenomen. Door deze specialisatie is het aantal bedrijven met overwegend intensieve veehouderij toegenomen van 3 in 1970 tot 8 in 1975, terwijl het aantal overige hoofdberoepsbedrijven met een tak van intensieve veehouderij is afgenomen van 31 tot 9. Verwacht mag worden, dat deze ontwikkeling zich in de toekomst zal voortzetten. Dit zal waarschijnlijk samengaan met een stijging van de totale productieomvang in deze sector.

Uitgaande van de ontwikkelingen in de verschillende productierichtingen, zoals die hiervoor zijn beschreven, zal de totale productieomvang (gemeten in sbe) op de hoofdberoepsbedrijven toe-

nemen met ongeveer 1,3% per jaar. Dit betekent een sterke vertraging in de groei die in 1970-1975 nog ongeveer 3% per jaar bedroeg. Vooral de beperkte mogelijkheden tot een verdere uitbreiding van de veestapel per ha liggen hieraan ten grondslag. Mede doordat naar verwachting ongeveer 52 bedrijven zullen verdwijnen, kan echter de gemiddelde bedrijfsomvang op de blijvende bedrijven vrij sterk toenemen, nl. van 158 sbe in 1970 tot ongeveer 230 sbe in 1985.

6. Produktieomvang per arbeidskracht

De produktieomvang per arbeidskracht was in het ruilverkavelingsgebied vrij hoog, nl. gemiddeld 120 sbe. Op grond van de te verwachten groei van de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven en de vermindering van het aantal arbeidskrachten, zal de produktieomvang per man in de toekomst verder toenemen tot ongeveer 180 sbe in 1985. Daarmee zal de groei iets minder zijn dan in de periode 1970-1975, nl. ongeveer 4% per jaar i.p.v. 5,7% per jaar. Verwacht mag evenwel worden, dat dit voldoende zal zijn om de relatief gunstige situatie in het gebied te handhaven.

7. Rentabiliteit en inkomensvorming in de melkveehouderij

In de afgelopen jaren werd de rundveehouderij in Nederland gekenmerkt door een vermindering van het aantal bedrijven, waardoor een vergroting van de blijvende bedrijven mogelijk was, en een intensivering van het grondgebruik. Desondanks is er na de relatief gunstige jaren 1971 en 1972 sprake geweest van een verslechtering van de bedrijfsresultaten, welke werd veroorzaakt door de relatief sterke stijging van de prijzen van de produktiemiddelen, die onvoldoende werd gecompenseerd door de stijging van de opbrengstprijzen en de produktiviteit. Hierdoor daalde de arbeidsopbrengst van de ondernemer tot ver beneden het c.a.o.-loon voor een vakarbeider/veeverzorger. In 1975 trad er enig herstel op in de bedrijfsresultaten, maar dit is door de grote droogte van 1976 weer geheel verloren gegaan.

In het algemeen zijn de resultaten van bedrijven in het noordelijk klei- en veenweidegebied gunstiger geweest dan in de andere weidegebieden in Nederland, voornamelijk als gevolg van de betere bedrijfsgruottestructuur in dit gebied en de hogere melkprijs die de boeren ontvangen.

Om inzicht te verkrijgen in de bedrijfsresultaten van de weidebedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder, is gebruik gemaakt van de gegevens van LEI-boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek. Daarbij is een indeling gemaakt in drie groepen, te weten bedrijven kleiner dan 25 ha, van 25 tot 35 ha en groter dan

35 ha. Het blijkt, dat alleen de bedrijven groter dan 35 ha gemiddeld over de gehele periode 1971/72 t/m 1975/76 een positief netto-overschot hebben behaald, vooral doordat de arbeidskosten per ha cultuurgrond op deze bedrijven aanzienlijk lager waren dan op de kleinere bedrijven. Vergeleken met de bedrijven kleiner dan 25 ha was dit verschil 800 gulden per ha en met de bedrijven tussen de 25 en 35 ha ruim 400 gulden. De gunstiger resultaten van de bedrijven boven de 35 ha hangen ondermeer samen met het feit, dat meer dan de helft van deze bedrijven een loopstal had. Deze bedrijven behalen nl. in het algemeen betere resultaten dan die met een grupstal.

De bedrijfsresultaten van de melkveebedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder worden in ongunstige zin beïnvloed door de relatief lage melkproductie per koe. De voordelen van de gunstige bedrijfsgrootte worden hierdoor deels weer tenietgedaan.

In 1975 was bijna 60% van de weidebedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder kleiner dan 25 ha. Deze kleine bedrijven hebben in de afgelopen jaren gemiddeld een negatief netto-overschot behaald. Toch zal ook in 1985 nog altijd ongeveer 40% van de bedrijven tot deze categorie behoren. Bij eenzelfde ontwikkeling van de kosten en opbrengsten als in het verleden zal het echter op langere termijn nauwelijks nog mogelijk zijn, om met minder dan 25 ha een weidebedrijf rendabel te exploiteren.

Dat de continuïteit van een groot deel van de bedrijven met minder dan 25 ha geen direct gevaar loopt, is voornamelijk toe te schrijven aan het feit dat in de berekende bedrijfsresultaten kosten zijn opgenomen, die geen uitgaven vormen voor de boer en zijn gezin. In de eerste plaats geldt dit voor de berekende rente over het eigen vermogen en de berekende pacht voor de eigen grond en gebouwen. Mede door incidentele bedrijfsopbrengsten, niet uitbetaald loon voor meewerkende gezinsleden en inkomsten van buiten het bedrijf, hebben de kleinere bedrijven in de klei- en veengebieden van Nederland, in de drie laatste boekjaren gemiddeld een gezinsinkomen behaald van ongeveer 33.000 gulden per jaar. Op de grotere bedrijven in het noordelijke veenweidegebied bedroeg dit ongeveer 60.000 gulden.

8. Het deelgebied "de Scheenekavel" in vergelijking tot de rest van het ruilverkavelingsgebied

Zoals reeds werd vermeld, is ongeveer 750 ha van het ruilverkavelingsgebied natuurgebied, voornamelijk niet meer in cultuur gebrachte petgatencomplexen. Hiervan is ongeveer 450 ha gelegen in "de Rottige Meenthe". Verder ligt in dit natuurreservaat nog ongeveer 200 ha grasland, dat deels onder beperkende voorwaarden ten behoeve van het behoud van natuur en landschap wordt geëxploiteerd. Ook in het gebied, dat direct aansluit op het natuurreservaat, hebben de boeren te maken met relatief slechte cultuur-

technische omstandigheden. Vandaar dat in deze verkenning speciaal aandacht is besteed aan dit gebied, dat aangeduid wordt als "de Scheenekavel". Er dient echter opgemerkt te worden, dat de situatie ten aanzien van de verkaveling en waterhuishouding in sommige delen van de rest van het ruilverkavelingsgebied weinig beter is dan in de Scheenekavel.

De bedrijven in dit gebied hebben in totaal ongeveer 1100 ha cultuurgrond in gebruik. Alle bedrijven zijn overwegend gericht op de melkveehouderij. Slechts enkele bedrijven hebben enige vorm van intensieve veehouderij. De 49 bedrijven in dit gebied zijn gemiddeld iets kleiner dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied. Door de relatief ongunstige cultuurtechnische omstandigheden is ook de veedichtheid per ha lager. Van de 35 ligboxenstallen in het ruilverkavelingsgebied zijn er slechts 3 in de Scheenekavel. Ondermeer door de lagere veedichtheid per ha bedroeg in 1975 de gemiddelde produktieomvang per bedrijf slechts 144 sbe, terwijl deze in de rest van het gebied 172 sbe was.

Hoewel ook de arbeidsbezetting per bedrijf in de Scheenekavel iets geringer was, kon dit het nadeel van de kleinere bedrijfsomvang niet compenseren, zodat ook de produktieomvang per man lager was, namelijk 112 sbe tegen 122 sbe.

In de periode 1970-1975 is de vermindering van het aantal landbouwbedrijven in de Scheenekavel groter geweest dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied.

Ook voor de toekomst wordt een snellere vermindering van het aantal bedrijven in de Scheenekavel verwacht dan in de rest van het gebied. De bedrijfsgruottestructuur zal hierdoor echter niet veel verbeteren, omdat naar verwachting ook de oppervlakte cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven sneller zal afnemen dan elders.

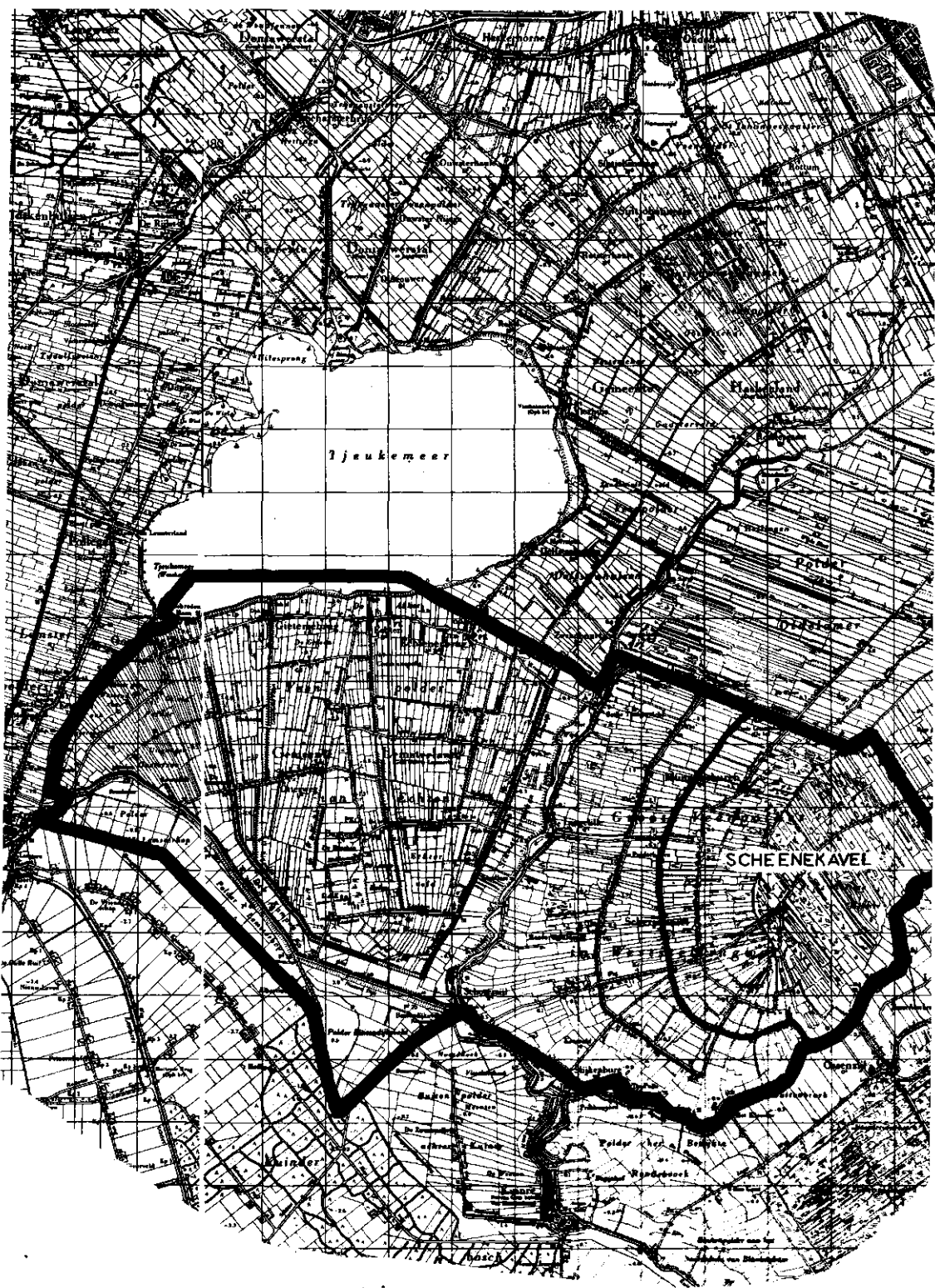
De in het voorgaande genoemde plannen m.b.t. reservaatvorming en beheersregelingen t.b.v. het behoud van natuur en landschap hebben grotendeels betrekking op de gronden in dit gebied. De realisering van deze plannen zal waarschijnlijk tot een sterkere vermindering van het aantal bedrijven leiden, terwijl het voor de blijvende bedrijven niet gemakkelijk zal zijn om de bedrijfsvoering verder te moderniseren. Maar ook zonder de uitvoering van deze plannen zal dit moeilijk zijn, ondermeer als gevolg van de ongunstige verkaveling en waterhuishouding in sommige delen van de Scheenekavel. Een verdere verhoging van de veedichtheid per ha zal dikwijls moeilijk zijn, met als gevolg dat de ontwikkeling van de produktieomvang per bedrijf en per arbeidskracht achter zal blijven bij die in de rest van het ruilverkavelingsgebied.

Slotopmerkingen

Het ruilverkavelingsgebied "de Echter en Groote Veenpolder" behoort tot de betere weidegebieden van Nederland: De bedrijfs-groottestructuur kan gunstig genoemd worden en mede door een hoge veedichtheid per ha ligt de gemiddelde omvang van de melkveestapel per bedrijf boven het gemiddelde van Friesland en daarmee boven het landelijke gemiddelde. Evenals elders is er in de afgelopen jaren in het ruilverkavelingsgebied sprake van een sterke schaalvergroting in de melkveehouderij. In de toekomst zal deze ontwikkeling zich naar verwachting voortzetten. Het aantal bedrijven zal verder afnemen en op de blijvende bedrijven zal in het algemeen de melkveestapel verder worden uitgebreid. Omdat de mogelijkheden tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte beperkt zijn, vereist dat een verdere verhoging van de veedichtheid per ha. Daarvoor zal echter in grote delen van het ruilverkavelingsgebied een verbetering van de waterhuishouding essentieel zijn.

Ook de verkaveling vormt voor veel bedrijven een knelpunt. Voor een doelmatig gebruik van een loopstal, doorloopmelkstal en tankmelken, is het van belang, dat het merendeel van de cultuurgrond in de directe omgeving van de bedrijfsgebouwen ligt. In sommige delen van het ruilverkavelingsgebied is dit echter niet het geval. Verder maakt ook het voorkomen van zeer lange en smalle kavels in het gebied een doelmatige bedrijfsvoering dikwijls onmogelijk. Voor een goede bedrijfsontwikkeling zal daarom een verbetering van de cultuurtechnische omstandigheden gewenst zijn. In dit kader is het voorts van belang in hoeverre de huidige plannen m.b.t. de vorming van natuurreservaten en beheersgebieden zullen worden gerealiseerd en op welke wijze dit zal gebeuren. Niet alleen de bedrijven met cultuurgrond in de betreffende gebieden, kunnen te maken krijgen met beperkingen ten aanzien van het grondgebruik, ook de overige bedrijven in het ruilverkavelingsgebied kunnen door de uitvoering van deze plannen in hun ontwikkeling worden afgeremd, o.a. indien hierdoor een grotere vraag naar cultuurgrond (zonder beperkingen) ontstaat.

Tot slot kan opgemerkt worden dat, gezien de relatief lage melkproduktie per koe, niet alleen op cultuurtechnisch, maar ook op produkt-technisch gebied nog ontwikkelingsmogelijkheden zijn voor de melkveehouderij in de Echter- en Groote Veenpolder.

HET RUILVERKAVELINGSGEBIED "ECHTENER EN GROOTE VEENPOLDE"

Inleiding

Deze verkenning heeft tot doel, in het kader van de voorbereiding van een ruilverkaveling, inzicht te verschaffen in de ontwikkeling van de landbouw in het gebied "de Echtener en Grootte Veenpolder".

Voor een algemene oriëntatie van het gebied wordt in het eerste hoofdstuk een globaal beeld geschetst van het ruilverkavelingsgebied, de bevolking, de werkgelegenheid en de plannen t.a.v. de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van het gebied.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de ontwikkeling van de agrarische structuur van het gebied. Onder andere komen aan de orde de ontwikkeling van het aantal bedrijven, de oppervlakte cultuurgrond, de produktieomvang en het aantal arbeidskrachten. Deze beschrijving berust grotendeels op gegevens van de metellingen 1970 en 1975 van de bedrijven, waarvan de bedrijfsgebouwen binnen de grenzen van het ruilverkavelingsgebied liggen. Dit geldt eveneens voor hoofdstuk 3, waarin de ontwikkeling van de onderscheiden produktietakken (i.h.b. de rundveehouderij) en van de produktieomvang per man wordt weergegeven.

Op basis van de beschikbare bedrijfseconomische gegevens van een aantal bedrijven in de Friese Veenweidestreek wordt in hoofdstuk 4 ingegaan op de rentabiliteit en de inkomenssituatie op de melkveehouderijbedrijven.

De verwachte toekomstige ontwikkeling van de landbouw in de Echtener en Grootte Veenpolder, zoals die in hoofdstuk 5 wordt weergegeven, is gebaseerd op een trendmatige benadering. Er is dus geen rekening gehouden met ingrijpende wijzigingen in het overheidsbeleid en evenmin met de uitvoering van een ruilverkaveling. De betreffende vooruitberekeningen (o.a. van het aantal bedrijven, de bedrijfsgroottestructuur, het aantal arbeidskrachten en de produktieomvang per bedrijf en per man) hebben betrekking op de periode 1975-1985.

Aan het einde van de hoofdstukken 2, 3 en 5 wordt speciale aandacht besteed aan het deelgebied "de Scheenekavel", een gebied bestaande uit een natuurreservaat en het daaraan grenzende landbouwgebied 1).

---

1) Zie kaart hiernaast. Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst. Reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.

1. Algemene orientatie

1.1 Historische achtergrond

Het ruilverkavelingsgebied "de Echter en Groote Veenpolder" in de gemeente Lemsterland en Weststellingwerf bestaat voor het grootste gedeelte uit veengrond. Van dit veengebied was vroeger slechts een beperkte oppervlakte in cultuur gebracht. Uit een overzicht van de cultuurhistorie van dit gebied, dat door de Cultuurtechnische Dienst Friesland is uitgebracht¹⁾, blijkt dat de eerste boerderijen zich bevonden langs de weg Lemmer-Oosterzee-Echten, het huidige voetpad Munnekeburen-Scherpenzeel-Spanga en bij Nijetrijne. De aanvankelijk gemeenschappelijke veengronden werden in de loop der tijd verdeeld, waardoor een verkaveling ontstond met zeer lange en smalle percelen.

Vanaf de 18e eeuw werden de veengebieden ten behoeve van de turfwinning uitgeveend. Grote delen van het ruilverkavelingsgebied zijn onverveend gebleven. Dit betreft voornamelijk klei- op veengronden langs de vroegere Zuiderzeedijk en langs de riviertjes de Tjonger en de Linde en de bovengenoemde gebieden, die van oudsher als landbouwgrond worden gebruikt. Om ongewenste ontwikkelingen, zoals het ontstaan van grote waterplassen tegen te gaan, werden de veenpolders opgericht met als taak poldervorming ter wille van de vervening en latere drooglegging. De vervening van de Veenpolder van Echten liep rond 1900 ten einde, en in de Groote Veenpolder ongeveer 30 jaar later. De drooglegging en ontginning gebeurde slechts zeer geleidelijk, terwijl grote delen van het gebied, voornamelijk door het latere tijdstip van vervening, niet meer in cultuur zijn gebracht. In deze gebieden is dus de door de vervening ontstane structuur van petgaten en rietlanden met daartussen schrale graslanden blijven bestaan. In totaal betreft dit ongeveer 750 ha, waarvan 450 ha in het natuurreservaat bij Nijetrijne, genaamd "de Rottige Meenthe".

Na de (gedeeltelijke) drooglegging zijn er in het ruilverkavelingsgebied een aantal werken uitgevoerd om de waterbeheersing, de ontsluiting en verkaveling verder te verbeteren. Onder andere is in 1974/75 de hoofdwaterring "de Gracht" in de Groote Veenpolder verbeterd. Verder is in het begin van de jaren vijftig een ruilverkaveling uitgevoerd in "de Kampen", een strook onverveende grond tussen de polderdijk van de Veenpolder van Echten en de vroegere Zuiderzeedijk.

---

1) Cultuurtechnische Dienst Friesland: "Een veengebied in ontwikkeling".

1.2 Agrarische produktieomstandigheden

Het ruilverkavelingsgebied heeft een oppervlakte van ongeveer 7700 ha. Ongeveer twee derde hiervan bestaat uit veengrond. In een strook langs de vroegere Zuiderzeekust en langs de riviertjes de Tjonger en de Linde komen klei-op-veengronden voor, die samen ongeveer een kwart van het gebied beslaan. De grond in de polders Lemsterhop en Buitendijksveld (aansluitend op de Noord-oostpolder) bestaat uit lichte zavel en kalkhoudend fijn zand.

Met uitzondering van deze polders maakt het ruilverkavelingsgebied deel uit van het waterschap "de Stellingwerven". Hier zijn drie bemalingsgebieden te onderscheiden, nl. de polder Oosterzee, de Veenpolder van Echten en de Groote Veenpolder (zie kaart 1).

Uit onderzoek van de Cultuurtechnische Dienst Friesland blijkt, dat de waterhuishouding in grote delen van dit veengebied niet voldoet aan de eisen, die de huidige weidebouw stelt. In het algemeen is de ontwateringdiepte (d.w.z. het slootpeil t.o.v. het maaiveld) nl. niet groter dan 50 cm, hetgeen met het oog op de draagkracht van de bodem en de voorjaarsontwikkeling van het gras onvoldoende is. Doordat er in 1974/1975 verbeteringswerkzaamheden zijn uitgevoerd aan "de Gracht" is de waterhuishouding in het hierop afwaterende gebied gunstiger dan in de rest van het veengebied. Tot de slecht ontwaterde gebieden behoort uiteraard ook de Rottige Meenthe met de daarin liggende graslanden.

Het veengebied wordt gekenmerkt door een strokenverkaveling met smalle percelen en veel dwarssloten. De boerderijen liggen langs de wegen en vaarten. De gemiddelde kaveldiepte bedraagt volgens inventarisaties door de Cultuurtechnische Dienst ongeveer 1000 m. In grote delen van het gebied komen kaveldiepten voor van 1400 tot 1500 meter en in de polder Oosterzee zelfs tot 2400 meter.

Door de sterke concentratie van bedrijfsgebouwen langs de weg Lemmer-Oosterzee, Echten-Echtenerbrug ligt er naar verhouding maar weinig grond direct bij de bedrijfsgebouwen. Dit brengt grote nadelen met zich mee voor de betreffende boeren, aangezien bij een moderne bedrijfsvoering, waarbij 's-zomers en 's-winters in de bedrijfsgebouwen worden gemolken, een concentratie van de grond rondom de gebouwen noodzakelijk is. Deze problemen doen zich eveneens voor bij de bedrijven in de Rottige Meenthe en het daarop aansluitende gebied.

In het gebied "de Kampen" ten zuiden van de Veenpolder van Echten is door een ruilverkaveling een gunstiger verkaveling tot stand gekomen dan in de rest van het veengebied. Verder is er ook in de polders Lemsterkop en Buitendijksveld sprake van een goede verkaveling.

Cezien de specifieke omstandigheden, waarmee de landbouw in het natuurreservaat "de Rottige Meenthe" en het direct daarop aansluitende gebied te maken heeft, zal in deze studie speciaal aandacht worden besteed aan de bedrijven in dit gebied. De globale

begrenzing van dit deelgebied, "de Scheenekavel" genaamd, is weer-gegeven op kaart 1.

De Rottige Meenthe omvat ongeveer 650 ha, waarvan 450 ha natuurgebied, bestaande uit open water, weilanden, petgaten en rietland. In het gebied ligt ongeveer 200 ha grasland, dat gedeeltelijk onder beperkende voorwaarden t.b.v. het behoud van natuur en landschap wordt geëxploiteerd. In totaal hebben de bedrijven in de Scheenekavel 1100 ha cultuurgrond in gebruik.

1.3 Plannen t.a.v. de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling

Voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in het ruilverkavelingsgebied zijn, naast de nationale en provinciale plannen, vooral de bestemmingsplannen van de gemeente Lemsterland en Weststellingwerf van belang. Het bestemmingsplan van de gemeente Lemsterland is, na slechts gedeeltelijke goedkeuring door de gedeputeerde staten van Friesland, door de gemeente weer ingetrokken en zal worden herzien. De herziening zal naar het zich laat aanzien, grotendeels beperkt blijven tot het gebied buiten het ruilverkavelingsgebied, zodat het bestaande ontwerp-plan wel inzicht geeft in het gemeentelijke beleid ten aanzien van het ruilverkavelingsgebied. Hetzelfde geldt voor het bestemmingsplan van de gemeente Weststellingwerf, dat nog in de ontwerp-fase verkeert.

Volgens de bestemmingsplannen krijgen de in het voorgaande genoemde petgatencomplexen de bestemming natuurgebied, hetgeen inhoudt dat het beleid hier gericht zal zijn op de instandhouding, het herstel en/of de verhoging van de aan deze gebieden toegekende landschappelijke, natuurwetenschappelijke en/of historische waarde. In het algemeen zal dit betekenen, dat er geen ingrijpende cultuurtechnische maatregelen, zoals het verlagen van de waterstand, genomen mogen worden. De in deze gebieden gelegen graslanden zullen dus slechts extensief beheerd kunnen worden. Het betreft hier voornamelijk graslanden in de Rottige Meenthe. De totale oppervlakte natuurgebied in het ruilverkavelingsgebied bedraagt ongeveer 750 ha. Naast de natuurgebieden zijn er nog een aantal gebieden, die waarschijnlijk de bestemming agrarisch gebied met landschappelijke en/of natuurwetenschappelijke waarde zullen krijgen. De voor de landbouw belangrijkste bepaling is het verbod om zonder of in afwijking van een vergunning van burgemeester en wethouders de waterstand te wijzigen.

Uitgaande van het ontwerpbestemmingsplan van de gemeente Weststellingwerf betreft dit onder andere de graslanden in en rondom de Rottige Meenthe. Volgens het ontwerpbestemmingsplan van Lemsterland zullen o.a. "de Kampen", (een strook natte graslanden ten zuiden van de Veenpolder van Echten) en "de Schoteruiterdijken" (het gebied tussen de polderdijk van de Veenpolder van Echten en de Tjonger) deze bestemming krijgen. Deze graslanden zullen dus in de

toekomst waarschijnlijk minder intensief beheerd kunnen worden dan de overige cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied.

Voor de toekomstige ontwikkeling van het grondgebruik is verder ook de aanwijzing van de gebieden van belang, die in aanmerking komen voor uitvoering van de relatienota. In het kader hiervan zullen nl. door het Ministerie van C.R.M. landbouwgronden aangekocht worden voor de vorming van natuurreservaten. Verder wil men ook beheersovereenkomsten met boeren afsluiten, om zodoende bepaalde kenmerken en waarden van natuur en landschap veilig te stellen.

Volgens de huidige plannen komt ongeveer 250 ha cultuurgrond in aanmerking voor reservaatvorming en 300 ha voor beheersovereenkomsten 1). Dit betreft voornamelijk gronden die in de genoemde ontwerpbestemmingsplannen als natuurgebied of agrarisch gebied met grote landschappelijke/natuurwetenschappelijke waarde zijn aangegeven.

1.4 Bevolking en werkgelegenheid

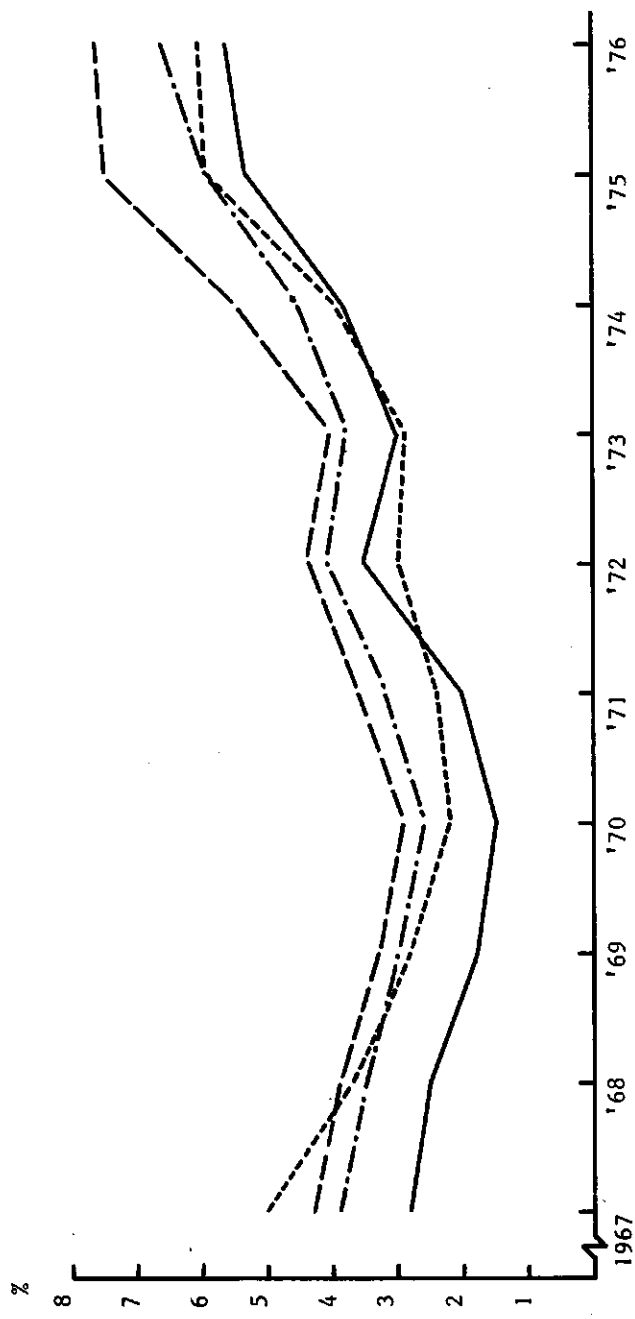
In het ruilverkavelingsgebied liggen geen steden of grote dorpen. De bebouwing ligt verspreid langs de belangrijkste wegen in het gebied, waarbij op enkele plaatsen sprake is van enige concentratie. De meeste dorpen - Munnekeburen, Scherpenzeel, Spanga, Nijetrijne in Weststellingwerf en Oosterzee en Echten in Lemsterland - dateren uit de 13e eeuw. Aanvankelijk woonden er bijna uitsluitend boeren. Met de ontvening en daaropvolgende ontginning vond er een sterke uitbreiding van de bevolking plaats. In Oosterzee bijvoorbeeld, nam het aantal inwoners toe van ongeveer 200 in 1770 tot 1100 in 1870 2). De overige dorpen in het ruilverkavelingsgebied, zoals Gietersebrug, Echtenbrug, Bantega en Langelille hebben hun ontstaan te danken aan deze sterke groei van de bevolking. Rond 1900 bereikte de vervening en daarmee ook het aantal inwoners in het gebied zijn maximum. Na de vervening vonden de veenarbeiders, die vooral afkomstig waren uit de kop van Overijssel, werk in de ontginning van de afgegraven gronden en in de landbouw als kleine boer of landarbeider. Hierdoor bleef het aantal inwoners lange tijd vrijwel constant. In de laatste 25 jaar is er echter sprake geweest van een sterke afname van de bevolking hetgeen voornamelijk het gevolg is geweest van de afnemende werkgelegenheid in de landbouw. Hierdoor zijn er nogal wat huizen vrijgekomen, die nu dienst doen als tweede woning. In totaal zijn er in het ruilverkavelingsgebied ongeveer 200 tweede woningen 2).

---

1) Mededeling Cultuurtechnische Dienst Friesland.

2) Bron: Cultuurtechnische Dienst Friesland: Een veengebied in ontwikkeling.

Grafiek 1. Gemiddelde geregistreeerde arbeidsreserve per jaar in procenten van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking

Bron: Districtsbureau voor de Arbeidsvoorziening in de provincie Friesland: arbeidsmarkt-
beschrijving 1974, 1975 en 1976.

- Heerenveen
- - - - Friesland
- . - . Sneek
- Nederland

Volgens de volkstelling van 1971 telde het gebied in dat jaar ongeveer 4100 inwoners. De totale beroepsbevolking bedroeg ongeveer 1150 mannen en 300 vrouwen. Van de mannelijke beroepsbevolking was ongeveer 30% werkzaam in de landbouw. De niet-agrarische beroepsbevolking is voor de werkgelegenheid bijna geheel aangewezzen op de grotere plaatsen in de omgeving.

Ruimtelijk gezien vormt de Tjonger een duidelijke scheiding tussen het Weststellingwerfse deel van het ruilverkavelingsgebied en het gedeelte behorende bij de gemeente Lemsterland. Mede hierdoor is er vanouds sprake van de verschillende oriëntatie van de bevolking. In Weststellingwerf is men voornamelijk gericht op Wolvega en Heerenveen en in Lemsterland op Lemmer, Joure en Sneek. Dit geldt o.a. voor de werkgelegenheid.

Om enig inzicht te geven in de situatie op de arbeidsmarkt is in grafiek 1 de gemiddelde geregistreeerde arbeidsreserve in procenten van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking weergegeven voor Nederland, Friesland en de rayons Sneek en Heerenveen. Duidelijk komt hierin naar voren, dat de werkloosheid vooral na 1973 sterk is toegenomen. Het gemiddelde werkloosheidspercentage van de provincie Friesland steeg van 4% in 1973 tot ongeveer 7,3% in 1975 en 1976. De situatie in de rayons Sneek en Heerenveen was iets gunstiger, maar ook hier lag het werkloosheidspercentage boven het landelijke gemiddelde.

Volgens de arbeidsmarktbeschrijving 1976 van het districts-bureau voor de arbeidsvoorziening in de provincie Friesland moet verwacht worden, dat de vooruitzichten ten aanzien van de werkgelegenheid in deze provincie zeker op korte termijn niet gunstig zijn en dat de werkloosheid om die reden ook in de komende jaren relatief hoog zal blijven.

2. De agrarische structuur 1970-1975

2.1 Inleiding

Onder de agrarische structuur van een gebied kunnen we verstaan het geheel van met elkaar samenhangende kenmerken van de land- en tuinbouw in het gebied, die in de loop der tijd geen of slechts geleidelijk veranderingen ondergaan.

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de volgende sociaal-economische aspecten van deze structuur: de ontwikkeling van het aantal bedrijven; de oppervlakte cultuurgrond, de verdeling hiervan over de bedrijven en het grondgebruik; de produktie-omvang 1) en de verdeling hiervan over de verschillende produktierichtingen; het aantal arbeidskrachten, de indeling hiervan in categorieën, de arbeidsbezetting per bedrijf, de leeftijdsverdeling en de opvolgingssituatie. De gegevens zijn voornamelijk ontleend aan de metellingen van 1970 en 1975 van de bedrijven met bedrijfsgebouwen binnen het ruilverkavelingsgebied.

2.2 De ontwikkeling van het aantal bedrijven

De landbouwbedrijven worden onderscheiden in hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven 2). Uit tabel 2.1 blijkt dat er in 1975 in het ruilverkavelingsgebied 267 bedrijven waren, waarvan 239 hoofdberoepsbedrijven (d.w.z. bedrijven waarvan het bedrijfshoofd het grootste gedeelte van de arbeidstijd aan zijn landbouwbedrijf besteedt) en 28 nevenbedrijven.

Van deze laatste groep wordt meer dan de helft gedreven door rustende boeren (D-bedrijven), terwijl de rest in gebruik is bij mensen, die een hoofdberoep buiten de landbouw hebben (C-bedrijven). Het aantal C-bedrijven is in de periode 1970-1975 afgenomen, maar daar stond een evengrote toename van het aantal D-bedrijven tegenover.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven verminderde in deze periode met 2,6% per jaar, hetgeen hoger is dan de afname in de gehele Friese Veenweidestreek, waar dit 2,1% bedroeg. Landelijk bedroeg dit 2,8%. Voor een deel is deze relatief sterke afname van het aantal bedrijven misschien het gevolg van het feit, dat de Stichting Beheer Landbouwgronden (S.B.L.) een actief grondverwervingsbeleid heeft gevoerd in de Veenpolder van Echten.

---

1) Uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden; zie bijlage 1.

2) Indeling in beroepsgroepen; zie bijlage 1.

Dit vond plaats in het kader van een proef met de Grondbank, met als doel de bedrijfsgroottestructuur in dit gebied te verbeteren. In totaal is hier door de S.B.L. 200 ha cultuurgrond verworven. Vanaf 1975 is de S.B.L. ook actief in de Grootte Veenpolder en heeft daar ongeveer 125 ha cultuurgrond aangekocht. Deze grond wordt op jaarbasis verpacht aan de boeren in het gebied.

Tabel 2.1 Bedrijven naar beroepsgroep; 1970-1975 1)

	1970		1975	
	aantal	%	aantal	%
Hoofdberoepsbedrijven (A+B)	272	90,6	239	89,5
Nevenbedrijven: C	14	4,7	11	4,1
D	14	4,7	17	6,4
Totaal bedrijven	300	100,0	267	100,0

1) Indeling in beroepsgroepen, zie bijlage 1.

Zoals uit het overzicht in tabel 2.2 blijkt, kwam de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven in (ongeveer) even sterke mate tot stand door beroepsbeëindiging als door beroepsverandering. In totaal werden er nl. 43 hoofdberoepsbedrijven opgeheven of als nevenbedrijf voortgezet, waarvan 20 bij beroepsbeëindiging, 18 bij beroepsverandering en 5 om andere redenen. In totaal veranderden er 22 boeren van beroep, ofwel 1,7% per jaar, hetgeen nogal hoog is in vergelijking tot het landelijke cijfer van ruim 1% per jaar. Wellicht speelt hierbij het actieve beleid van de S.B.L. een rol. Van deze 22 bedrijven werd nog geen vijfde deel als hoofdberoepsbedrijf voortgezet, terwijl dit bij beroepsbeëindiging de helft bedroeg (20 van de 40 bedrijven). Ook van de bedrijven, die om andere redenen, zoals ziekte en bedrijfswisseling, vrijkwamen, werd de helft als hoofdberoepsbedrijf voortgezet. Een van de oorzaken hiervan is het feit, dat deze bedrijven in het algemeen groter waren dan de bedrijven van de beroepsveranderaars (zie tabel 2.3).

Tabel 2.2 Wijziging in bedrijfsleiding en/of beroepsgroep; 1970-1975

Mutatie- oorzaak	Totaal aantal bedrijven	w.v. voortgezet als		waarvan opgeheven
		A-B bedrijf	C-D bedrijf	
Beroepsbeëindiging	40	20	7	13
Beroepsverandering	22	4	6	12
Overige oorzaken	11	6	-	5
Totaal	73	30	13	30

Naast de 30 nieuwe bedrijfshoofden, die een bedrijf hebben overgenomen, waren er nog 4 boeren, die een bedrijf hebben gesticht. Verder waren er nog 6 bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd in 1970 nog een niet-agrarisch hoofdberoep had, terwijl hij in 1975 de landbouw als hoofdberoep uitoefende.

In totaal verdwenen er dus 73 bedrijfshoofden, terwijl er 40 nieuwe bedrijfshoofden voor in de plaats kwamen. Per saldo verminderde het aantal hoofdberoepsbedrijven hierdoor van 272 in 1970 tot 239 in 1975.

Uit tabel 2.3 blijkt dat vooral de grote bedrijven als hoofdberoepsbedrijf zijn voortgezet. Dit komt in het bijzonder naar voren bij beroepsbeëindiging en "overige oorzaken". De oppervlakte en produktieomvang van deze laatste groep bedrijven is trouwens opmerkelijk groot, hetgeen waarschijnlijk het gevolg is van het feit dat het volwaardige bedrijven betreft van boeren, die op relatief jonge leeftijd ziek zijn geworden of zijn overleden en van boeren, die elders door bedrijfswisseling nog betere mogelijkheden zagen.

Tabel 2.3 Oppervlakte en omgang van de hoofdberoepsbedrijven bij overdracht

Mutatie- oorzaak	Alle bedrijven		Als A-B-bedrijf voortgezette bedrijven	
	ha/bedrijf	sbe/bedrijf	ha/bedrijf	sbe/bedrijf
Beroepsbeëindiging	19	107	25	144
Beroepsverandering	16	96	16	110
Overige oorzaken	27	150	32	168
Totaal	19	110	25	144

2.3 Grond

2.3.1 Totale oppervlakte cultuurgrond

De totale oppervlakte van het ruilverkavelingsgebied bedraagt ongeveer 7700 ha. Volgens de Cultuurtechnische Dienst Friesland is hiervan ruim 6600 ha cultuurgrond (kadastrale maat) en 750 ha natuurgebied. De rest bestaat uit bebouwing, wegen en open water. Van de cultuurgrond was volgens de metelling in 1975 ruim 5700 ha als beteelbare oppervlakte geregistreerd bij bedrijven binnen het ruilverkavelingsgebied. Verder is er nog cultuurgrond binnen het gebied in gebruik bij bedrijven, die daarbuiten liggen (o.a. in de Noordoostpolder) en is er cultuurgrond in gebruik bij bedrijven, die niet-telplichtig zijn, d.w.z. kleiner dan 10 sbe. In 1970 hadden deze bedrijven in de Friese Veenweidestreek gemiddeld ongeveer 2 ha cultuurgrond in gebruik.

Op basis van de metellinggegevens van het CBS voor de gehele Friese Veenweidestreek bedraagt het verschil tussen de oppervlakte cultuurgrond kadastrale maat en de beteelbare oppervlakte (gemeten maat) ongeveer 700 ha.

De totale oppervlakte cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven in het ruilverkavelingsgebied is in de periode 1970-1975 slechts weinig afgenomen, nl. met 47 ha ofwel 0,2% per jaar. Landelijk was dit 0,6%. Naast onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden, is deze afname het gevolg geweest van de vermindering van het aantal bedrijven. Zoals gezegd, wordt nl. op de bedrijven die uit de registratie verdwijnen, soms nog wat cultuurgrond aangehouden.

2.3.2 Cultuurgrond naar beroepsgroep

Van de totale oppervlakte cultuurgrond hadden de hoofdberoepsbedrijven in 1975 ongeveer 5500 ha in gebruik en de nevenbedrijven ruim 200 ha.

De nevenbedrijven hadden gemiddeld een oppervlakte van bijna 8 ha, d.w.z. ongeveer het dubbele van het landelijk gemiddelde (4 ha). In 1970 waren deze bedrijven gemiddeld ruim 6 ha groot. Dit is geen gevolg van vergroting van deze bedrijven, maar van het feit dat de bedrijven, die in de periode 1970-1975 van hoofdberoepsbedrijf overgingen naar nevenbedrijf, gemiddeld groter waren dan in de voorgaande periode. Hierdoor nam de totale oppervlakte van de nevenbedrijven toe met 39 ha. Bij de hoofdberoepsbedrijven was sprake van een afname met 86 ha, welke mede veroorzaakt is door de afname van de totale oppervlakte cultuurgrond met 47 ha.

Tabel 2.4 Cultuurgrond naar beroepsgroep; 1970-1975

	1970		1975	
	ha	perc.	ha	perc.
Hoofdberoepsbedrijven	5580	96,9	5494	96,2
C-bedrijven	83	1,4	91	1,6
D-bedrijven	95	1,7	126	2,2
Totaal	5758	100,0	5711	100,0

2.3.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven

Op de hoofdberoepsbedrijven nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toe van 20,5 ha in 1970 tot 23,0 ha in 1975. Dit ligt beneden het gemiddelde van de gehele veenweidestreek (24,9 ha per bedrijf), maar wel boven het gemiddelde van Friesland (22,1 ha per bedrijf). De gemiddelde oppervlakte bedroeg in de weidestrecken van Nederland ongeveer 17,5 ha per bedrijf.

Tabel 2.5 Bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven:
1970-1975

Oppervlakte per bedrijf	Aantal bedrijven		Percentages		Index 1975 (1970 = 100)
	1970	1975	1970	1975	
tot 10 ha	19	14	7,0	5,8	74
10 - 20 ha	127	87	46,7	36,4	69
20 - 30 ha	92	87	33,8	36,4	95
30 - 40 ha	29	42	10,7	17,6	145
40 ha en meer	5	9	1,8	3,8	180
Totaal	272	239	100,0	100,0	88

Uit tabel 2.5 blijkt dat vooral het aantal bedrijven beneden de 20 ha is afgenomen. In deze groep was sprake van een vermindering met ongeveer 30%. Het aantal bedrijven boven de 30 ha is toegenomen van 34 in 1970 tot 51 in 1975. Deze verbetering van de bedrijfsgroottestructuur is het gevolg van opheffing, vergroting en verkleining van bedrijven. Dit proces is in tabel 2.6 beschreven. Hieruit blijkt dat het merendeel van de bedrijven die zijn opgeheven 10 tot 20 ha groot waren.

Verkleining en vergroting kwam voornamelijk voor bij de bedrijven tussen de 10 en 30 ha. Zowel de gemiddelde verkleining als vergroting bedroeg ongeveer 5,5 ha per bedrijf.

Van de 37 bedrijven, die verkleind werden, waren er 11 betrokken bij beroepsverandering en -beëindiging. Het aantal vergrote bedrijven bedroeg 97, ofwel 36% van het totaalaantal bedrijven; 108 bedrijven, ofwel 40%, veranderden niet in oppervlakte.

Tabel 2.6 Veranderingen in bedrijfsoppervlakte in de periode
1970-1975

Oppervlakte per bedrijf 1970	Aantal bedr. 1970	waarvan in de periode 1970-1975			
		opge- heven	verkleind	vergroot	gelijk ge- bleven
tot 10 ha	19	5	1	8	5
10 - 20 ha	127	20	16	42	49
20 - 30 ha	92	4	13	37	38
30 - 40 ha	29	1	6	8	14
40 ha e.m.	5	-	1	2	2
Totaal	272	30	37	97	108

2.3.4 Overdracht van grondgebruik

Om enig inzicht te krijgen in het grondverkeer is nagegaan, hoeveel grond er in de afgelopen periode van gebruiker is gewisseld, wie de hierbij betrokken gebruikers waren en onder welke omstandigheden de overdracht heeft plaatsgehad. Zoals uit tabel 2.7 blijkt, is in de periode van 1970-1975 1490 ha cultuurgrond betrokken geweest bij opheffing, verkleining en overdracht van bedrijven, of wel 26% van de totale oppervlakte cultuurgrond in 1970. Vergelijkbare cijfers voor een aantal ruilverkavelingsgebieden zijn: Winterswijk-West (Gld.) 27%; Laren (Gld.) 20%; Etten-Leur (Nrd.Br.) 25%; Driebruggen (ZH.) 24%; Wonseradeel-Zuid (Fr.) 23%. (De cijfers van de twee laatste gebieden zijn gebaseerd op gegevens over de periode 1969-1974).

Van deze 1490 ha was ruim de helft betrokken bij bedrijfs-overdracht, waarvan bijna 600 ha bij overdracht aan zoons/familie en bijna 200 ha bij overdracht aan vreemden. In tegenstelling tot het grondverkeer bij bedrijfsoverdracht tussen familieleden, waar derden in het algemeen niet de mogelijkheid hebben om mee te dingen, bestaat er bij bedrijfsoverdracht aan niet-familieleden en bij bedrijfsverkleining en -opheffing in veel gevallen voor ieder de mogelijkheid om de hierbij betrokken grond in gebruik te verwerven. Dit grondverkeer wordt daarom ook wel het "vrije" grondverkeer genoemd. In het ruilverkavelingsgebied bedroeg dit in de beschouwde periode 15% van de totale oppervlakte in 1970, hetgeen in vergelijking met andere gebieden vrij hoog is (Winterswijk-West 13%, Laren 8%, Etten-Leur 16%, Driebruggen 11%, Wonseradeel-Zuid 11%). Dit kan mede toegeschreven worden aan de relatief grote aankopen van de Stichting Beheer Landbouwgronden.

Van de 700 ha cultuurgrond, die betrokken is geweest bij opheffing of verkleining van bedrijven is bijna 600 ha aangewend voor vergroting van bestaande bedrijven, 62 ha voor het stichten van een nieuw bedrijf, terwijl 47 ha uit de registratie is verdwenen.

Uit de tabel blijkt verder dat per saldo 170 ha cultuurgrond door beroepsverandering of -beëindiging van het bedrijfshoofd is overgegaan van de groep hoofdberoepsbedrijven naar de groep nevenbedrijven. Uit de gegevens blijkt echter ook, dat deze bedrijven na betrekkelijk korte tijd hun grond bijna geheel afstoten. Van de 178 ha cultuurgrond op de nevenbedrijven in 1970 was nl. in de periode tot 1975 reeds 158 ha of wel 89% betrokken bij opheffing of verkleining van het bedrijf.

Vergroting van nevenbedrijven kwam in het ruilverkavelingsgebied nauwelijks voor. Omdat verder ook weinig grond gebruikt is voor niet-agrarische doeleinden bleef er relatief veel grond beschikbaar voor vergroting van de hoofdberoepsbedrijven. Van de totale oppervlakte cultuurgrond in de Echtener en Groote Veenpolder was hiervoor nl. 2,0% per jaar beschikbaar, terwijl dit in de reeds genoemde ruilverkavelingsgebieden ongeveer 1,7% bedroeg.

Tabel 2.7 Oppervlakte cultuurgrond en overdracht van grondgebruik per beroepsgroep; 1970-1975

	A-B bedrijven	C-D bedrijven	Totaal
<u>Oppervlakte cultuurgrond 1970</u>	<u>5580</u>	<u>178</u>	<u>5758</u>
Oppervlakte betrokken bij:			
opheffing bedrijf (uit de registratie)	448	46	494
verkleining bedrijf	93	112	205
overdracht bedrijf aan vreemde	189	5	194
overdracht bedrijf aan familie	592	5	597
Totaal	<u>1322</u>	<u>168</u>	<u>1490</u>
Oppervlakte betrokken bij:			
stichting bedrijf (in de registratie)	50	12	62
vergroting bedrijf	587	3	590
voortzetting bedrijf van vreemde	194	-	194
voortzetting bedrijf van familie	575	22	597
Totaal	<u>1406</u>	<u>37</u>	<u>1443</u>
Wijziging van beroepsgroep zonder overdracht			
van A-B- naar C-D-bedrijf	-184	+184	
van C-D- naar A-B-bedrijf	+ 14	- 14	
<u>Oppervlakte cultuurgrond 1975</u>	<u>5494</u>	<u>217</u>	<u>5711</u>

2.3.5 Eigendom en pacht

Van het ruilverkavelingsgebied zijn slechts de eigendom- en pachtgegevens bekend van 1975. Deze zijn weergegeven in tabel 2.8. Hieruit blijkt dat 54% van de cultuurgrond eigendom is van de gebruiker. Voor Nederland als geheel bedroeg dit 56%, voor alle weidestrecken (alsook voor de veenweidestreek van Friesland) 52%.

Uit de tabel blijkt verder dat naarmate de bedrijven groter zijn, ze minder grond in eigendom hebben.

Tabel 2.8 Eigendom - pacht in de Echtener en Groote Veenpolder; 1975

Bedrijfs- grootte	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond	waarvan in eigendom	
			ha	%
tot 10 ha	14	76	46	61
10 - 20 ha	87	1366	866	63
20 - 30 ha	87	2185	1246	57
30 - 40 ha	42	1417	666	47
40 ha en meer	9	450	160	36
Totaal	<u>239</u>	<u>5494</u>	<u>2984</u>	<u>54</u>

Om toch enig inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de eigendom-pachtverhouding is in tabel 2.9 een overzicht gegeven van de ontwikkeling hiervan in de Veenweidestreek van Friesland. Hieruit blijkt dat er in de jaren 1970-1975 sprake is geweest van een sterke vermindering van de oppervlakte verpachte grond, nl. van 59% tot 52%.

Het percentage bedrijven met voornamelijk gepachte grond nam af van 44% tot 38%. Landelijkbedroeg dit in 1975 slechts 24%.

Tabel 2.9 Ontwikkeling van de eigendom en pacht in de veenweidestreek van Friesland; 1970-1975

	Bedrijven met cult.-grond	waarvan met ...% v.d. cultuur-grond gepacht				Percentage cult.grond gepacht
		0-20 %	20-50 %	50-80 %	80-100 %	
1970	2196	37	10	9	44	58,8
1975	1961	42	12	8	38	52,3

2.4 Ontwikkeling van de produktieomvang

Dat de Echtener en Groote Veenpolder een rundveehouderijgebied is, blijkt duidelijk uit het gegeven dat ongeveer 95% van de totale produktieomvang uit deze sector afkomstig is. De rest komt uit de intensieve veehouderij en de akkerbouw. In alle sectoren lag de groei van de produktieomvang boven het landelijke niveau. Voor de rundveehouderij bedroeg de toename in het gebied 2,8% per jaar, terwijl dit landelijk ongeveer 2,5% bedroeg. De totale produktieomvang nam in de periode 1970-1975 toe met 3% per jaar. Landelijk bedroeg dit in deze periode 2,4%. Deze stijging heeft uitsluitend plaatsgehad op de hoofdberoepsbedrijven. Zoals uit tabel 2.10 blijkt is de produktieomvang op de nevenbedrijven afgenomen.

Tabel 2.10 Produktieomvang naar produktierichting en beroepsgroep; 1970-1975

	1970		1975		Index 1975 (1970 = 100)
	sbe	%	sbe	%	
Hoofdberoepsbedrijven:					
rundveehouderij 1)	31100	95,9	35784	94,7	115
intensieve veehouderij	780	2,4	1394	3,7	179
akkerbouw 2)	557	1,7	611	1,6	110
Totaal	32437	100,0	37789	100,0	116
Nevenbedrijven	782	.	672	.	86
Alle bedrijven	33219	.	38461	.	116

1) Inclusief voeder gewassen.

2) Exclusief voeder gewassen.

Vooraf in de intensieve veehouderij is sprake geweest van een sterke toename van de produktieomvang. Het aandeel van deze sector in de totale produktieomvang bedroeg in 1975 evenwel nog slechts 3,7%.

De gemiddelde produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven is toegenomen van 119 sbe in 1970 tot 158 sbe in 1975 ofwel met 5,8% per jaar. Deze stijging is voor het grootste deel (nl. + 60%) toe te schrijven aan intensivering van het grondgebruik en uitbreiding van de intensieve veehouderij.

Vergroting van de bedrijfsoppervlakte bedroeg slechts voor 20% bij tot deze groei, terwijl ook het effect van opheffing van (voornamelijk kleine) bedrijven in deze orde van grootte lag.

Zoals uit tabel 2.11 blijkt, is als gevolg van deze ontwikkelingen het aantal bedrijven met minder dan 110 sbe sterk afgenomen, terwijl er een relatief sterke toename van het aantal bedrijven met meer dan 190 sbe heeft plaatsgehad.

Het percentage bedrijven beneden de 110 sbe lag in het ruilverkavelingsgebied ongeveer op het niveau van de gehele Friese Veenweidestreek, nl. rond de 25%. Voor de provincie Friesland was dit 39% en het landelijke cijfer bedroeg 48%, zodat gesproken kan worden van een relatief goede bedrijfsomvangstructuur in het ruilverkavelingsgebied.

Hierbij kan opgemerkt worden, dat volgens berekeningen van het LEI een produktieomvang van ongeveer 120 sbe in 1975 noodzakelijk was om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht 1).

Tabel 2.11 De produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven; 1970-1975

Bedrijfsomvang	Aantal bedrijven		Percentages		Index 1975 (1970=100)
	1970	1975	1970	1975	
tot 70 sbe	38	17	14	7	45
70 - 110 sbe	89	41	33	17	46
110 - 150 sbe	75	60	28	25	80
150 - 190 sbe	50	57	18	24	114
190 sbe en meer	20	64	7	17	320
Totaal	272	239	100	100	98

1) Landbouw-Economisch Bericht 1977.

2.5 Arbeid 1)

2.5.1 De ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten

Het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven in de Echter en Groote Veenpolder is in de periode 1970-1975 verminderd van 358 tot 314; een afname van 2,6% per jaar, hetgeen veel lager is dan het landelijke cijfer van 3,9% op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven. Het aantal meewerkende zoons is relatief traag teruggelopen nl. met 4,3% per jaar. Landelijk was dit 8,7% Van het totale aantal arbeidskrachten maakte deze categorie in 1975 echter nog 18% uit, terwijl dit voor Nederland ongeveer 9% bedroeg. Dit is voornamelijk het gevolg van de verhoudingsgewijs betere bedrijfsstructuur in het ruilverkavelingsgebied.

Tabel 2.12 Ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven; 1970-1975

	Bedrijfshoofden		meew.zoons		ov.arb.krachten		Totaal arb.kr.	
	aantal	%	aant.	%	aantal	%	aantal	%
1970	272	76	72	20	14	4	358	100
1975	245	78	56	18	13	4	314	100
1970/75	-27	(-2,1)	-16	(-4,9)	-1	(-1,5)	-44	(-2,6)

( ) = afname in percentages per jaar.

De vermindering van het aantal arbeidskrachten is voornamelijk tot stand gekomen door de vermindering van het aantal bedrijven. De arbeidsbezetting per bedrijf is in de periode 1970-1975 slechts weinig veranderd. Uit tabel 2.13 blijkt dat het percentage bedrijven met één arbeidskracht enigszins is toegenomen evenals het percentage driemansbedrijven, terwijl het percentage tweemansbedrijven is afgenomen.

Opgemerkt dient te worden, dat de hier genoemde "eenmansbedrijven" in het algemeen gezinsbedrijven zijn, waar het bedrijfshoofd bij zijn werkzaamheden wordt bijgestaan door zijn vrouw, terwijl de arbeidsbezetting op de tweemansbedrijven meestal bestaat uit vader en zoon.

1) Deze paragraaf heeft uitsluitend betrekking op de vaste mannelijke arbeidskrachten, die meer dan 15 uur werkzaam zijn op de boerderij.

Tabel 2.13 Ontwikkeling van de arbeidsbezetting per bedrijf;
1970-1975

	1970	1975
Aantal arbeidskrachten per 100 bedr.	132	131
Aantal meewerkende zoons per 100 bedr.	26	23
Aantal eenmansbedrijven	190 (69,8)	171 (71,6)
Aantal tweemansbedrijven	78 (28,7)	61 (25,5)
Aantal driemansbedrijven	4 (1,5)	7 (2,9)
Totaal bedrijven	272 (100)	239 (100)

( ) = percentages

Uit de gegevens over de arbeidsbezetting per bedrijf naar bedrijfsomvang in tabel 2.14 volgt, dat deze vooral op de bedrijven tussen de 150 en 190 sbe sterk is teruggelopen. Dit is niet zozeer een gevolg van een vermindering van het aantal arbeidskrachten op deze bedrijven als wel van de toename van de produktieomvang op bedrijven met een relatief lage arbeidsbezetting, waardoor deze in een hogere sbe-klasse komen.

Tabel 2.14 Arbeidsbezetting naar bedrijfsomvang; 1970-1975

Bedrijfsomvang	Arbeidskrachten per bedrijf		Index 1975 (1970 = 100)
	1970	1975	
tot 70 sbe	1,05	1,00	95
70 - 110 sbe	1,13	1,12	99
110 - 150 sbe	1,31	1,17	89
150 - 190 sbe	1,64	1,21	74
190 sbe en meer	1,85	1,75	95
Totaal	1,32	1,31	99

2.5.2 Leeftijdsverdeling en opvolging

In de periode 1970-1975 is de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden toegenomen. Zoals uit tabel 2.15 volgt is het percentage bedrijfshoofden jonger dan 35 jaar afgenomen, terwijl in de andere leeftijdsklassen sprake is van een lichte toename. De belangrijkste oorzaak van deze verschuiving is het feit dat er minder bedrijven na beroepsbeëindiging worden voortgezet. Uit een vergelijking met de leeftijdsverdeling van alle bedrijfshoofden in Nederland blijkt echter dat er relatief veel jonge boeren zijn in het ruilverkavelingsgebied: slechts 36% van de bedrijfshoofden in 1975 was ouder dan 50 jaar, terwijl dit landelijk 47% bedroeg.

Tabel 2.15 Leeftijdverdeling van de bedrijfshoofden; 1970-1975

Leeftijd	Bedrijfshoofden				
	aantal		percentages		percentages Nederland '75
	1970	1975	1970	1975	
tot 35	62	41	23	17	14
35 - 50	126	112	43	47	39
50 - 65	88	80	32	33	37
65 en ouder	6	6	2	3	10
Totaal	272	239	100	100	100

Van de 86 bedrijfshoofden die in 1975 ouder waren dan 50 jaar hadden er 46 of 53% een opvolger. Op 31 bedrijven (36%) was geen opvolger aanwezig, terwijl dit van 9 bedrijven (11%) niet bekend was. Vergeleken met het landelijk cijfer van Nederland (37%) en Friesland (39%) voor 1976 is er sprake van een hoog opvolgingspercentage. Voor een belangrijk deel kan dit verklaard worden uit de relatief goede bedrijfsomvangstructuur in het ruilverkavelingsgebied. Dat de opvolgingssituatie sterk samenhangt met de bedrijfsomvang blijkt uit tabel 2.16. Van de 27 bedrijven kleiner dan 110 sbe had slechts 15% een opvolger, van de 29 bedrijven tussen de 110 en 190 sbe bedroeg dit bijna 60% en van de 30 bedrijven groter dan 190 sbe meer dan 80%.

Tabel 2.16 Bedrijfsomvang en opvolgingssituatie 1)

Bedrijfsomvang	Aantal bedrijven	Waarvan:		
		met opvolger(s)	zonder opvolger	onbekend
tot 70 sbe	8	1	5	2
70 - 110 sbe	19	3	15	1
110 - 150 sbe	15	7	5	3
150 - 190 sbe	14	10	4	-
190 sbe en meer	30	25	2	3
Totaal	86	46	31	9

1) Bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar.

2.6 Het deelgebied "de Scheenekavel" in vergelijking tot de rest van het ruilverkavelingsgebied

In deze paragraaf zal nagegaan worden of de Scheenekavel t.a.v. de agrarische structuur een ander beeld laat zien dan de rest van het ruilverkavelingsgebied.

Het aantal bedrijven in de Scheenekavel is afgenomen van 57 in 1970 tot 49 in 1975, een afname van 3% per jaar, terwijl dit in de rest van het gebied 2,4% bedroeg. Deze snellere vermindering kwam tot stand doordat in de Scheenekavel slechts een kwart van de bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd wegens beroepsbeëindiging, beroepsverandering of overige oorzaken uit de registratie verdween, als hoofdberoepsbedrijf werd voortgezet, terwijl dit in de rest van het gebied ruim 40% bedroeg. Naast meer zoons en familieleden die opvolgden, waren er in de rest van het gebied ook meer vreemden, die een bedrijf hebben voortgezet. Verder kwamen er 9 hoofdberoepsbedrijven bij door stichting of overgang uit de groep nevenbedrijven, terwijl dit in de Scheenekavel slechts één bedrijf betrof. Dit heeft ertoe geleid dat er in de rest van het gebied meer bedrijven zijn blijven bestaan, ondanks het feit dat hier meer oudere boeren en daardoor ook meer beroepsbeëindigers waren dan in de Scheenekavel.

Zoals in paragraaf 1.3 is weergegeven hebben de bedrijven in de Scheenekavel ongeveer 1100 ha cultuurgrond in gebruik, waarvan een gedeelte onder beperkende voorwaarden binnen het natuurreservaat de Rottige Meenthe. De totale oppervlakte cultuurgrond nam in de periode 1970-1975 in de Scheenekavel verhoudingsgewijs snel af, nl. met 3% tegen 1,2% in de rest van het gebied. Hierbij heeft o.a. de aankoop van grond door het Ministerie van C.R.M. t.b.v. het behoud van natuur en landschap een rol gespeeld.

In 1975 was 4,5% van de totale oppervlakte cultuurgrond in de Scheenekavel in gebruik bij nevenbedrijven, terwijl dit in de rest van het gebied 3,6% bedroeg.

De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven ontliep elkaar in beide gebieden niet veel (resp. 22 en 23 ha), maar wel waren er in de Scheenekavel relatief meer bedrijven met minder dan 20 ha, nl. 45% tegen 39%. Verder waren er in dit gebied geen bedrijven met meer dan 40 ha. Ook de eigendom-pachtverhouding ontliep elkaar niet veel (54% en 57%).

De totale produktieomvang nam in beide gebieden toe met ongeveer 3% per jaar. In 1975 bedroeg de gemiddelde produktieomvang per bedrijf in de Scheenekavel echter slechts 144 sbe en in de rest van het gebied 172 sbe. In de Scheenekavel was toen 41% van de bedrijven groter dan 150 sbe, terwijl dit in de rest van het gebied 55% bedroeg.

De vermindering van het aantal arbeidskrachten bedroeg in beide gebieden ongeveer 2,6% per jaar. Het aantal arbeidskrachten per bedrijf lag eveneens op ongeveer gelijk niveau.

In de Scheenekavel waren in beide jaren naar verhouding minder oudere boeren dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied. In 1975 bedroeg het percentage bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar respectievelijk 29% en 38% van het totale aantal bedrijfshoofden. Daarentegen had in de Scheenekavel slechts 43% van deze boeren een opvolger, terwijl dit in de rest van het gebied 56% bedroeg.

3. De structuur van de bedrijven 1970-1975

3.1 Inleiding

Voor de beschrijving van de structuur van de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied is een indeling gemaakt in bedrijfstypen. Deze indeling, die weergegeven is in tabel 3.1, is gebaseerd op de verdeling van de produktieomvang per bedrijf over de onderscheiden produktierichtingen (zie bijlage 1).

Onder rundveehouderijbedrijven worden hier verstaan de bedrijven, die voor meer dan 60% van hun produktieomvang gericht zijn op de rundveehouderij. In het ruilverkavelingsgebied betrof dit 227 of wel 95% van het aantal hoofdberoepsbedrijven. Het merendeel hiervan, nl. 221 bedrijven, waren gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven met meer dan 80% rundveehouderij.

Verder waren er in 1975 4 akkerbouwbedrijven, d.w.z. bedrijven met meer dan 40% van de produktieomvang in de akkerbouw. Twee daarvan waren gespecialiseerde akkerbouwbedrijven met meer dan 80% van de produktieomvang in de akkerbouw. Van de 8 intensieve veehouderijbedrijven in 1975 waren er 5 met meer dan 80% intensieve veehouderij.

Tabel 3.1 Aantal bedrijven en produktieomvang naar bedrijfstype; 1970-1975 (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfstype 1)	Aantal hoofd- beroepsbedrijven		Produktieomvang (percentages)	
	1970	1975	1970	1975
Rundveehouderij	265	227	96,6	94,4
Akkerbouw	4	4	2,1	2,0
Intensieve veehouderij	3	8	1,3	3,6
Totaal	272	239	100,0	100,0

1) Indeling in bedrijfstypen: zie bovenstaande tekst.

Uit tabel 3.1 blijkt verder dat de rundveehouderijbedrijven ongeveer 95% van de totale produktieomvang voor hun rekening namen. In de afgelopen periode is echter wel sprake geweest van een daling van het percentage doordat het aandeel van de intensieve veehouderij toenam.

In de volgende paragrafen zal nader ingegaan worden op de kenmerken van de onderscheiden bedrijfstypen en de ontwikkeling hiervan in de afgelopen periode. Vervolgens zal in paragraaf 3.5

de ontwikkeling van de produktieomvang per arbeidskracht aan de orde komen.

3.2 De rundveehouderij

Zoals uit tabel 3.2 blijkt is een daling van de oppervlakte grasland en voedergewassen op de hoofdberoepsbedrijven in de periode 1970-1975 samengegaan met een toename van de rundveestapel. Deze toename werd gerealiseerd door grotere voeraankopen en door intensivering van het grondgebruik. Het gemiddelde aantal g.v.e. per ha nam hierdoor toe van 2,03 naar 2,44. Tegelijkertijd is er sprake geweest van een daling van het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien van 71 in 1970 tot 65 in 1975, waardoor het aantal melkkoeien per ha kon stijgen van 1,54 tot 1,88. Vergeleken met de drie noordelijke provincies is dit nogal hoog, want hier lag de melkveebezetting in 1976 nog op 1,72 melkkoe per ha grasland. In Zuid-Holland bedroeg dit toen 1,89 en in Utrecht 2,08.

Tabel 3.2 Ontwikkeling van de rundveehouderij op de hoofdberoepsbedrijven; 1970-1975

	1970	1975	Index 1975 1970=100
Aantal bedrijven met rundvee	265	230	87
Oppervlakte grasland en voedergewassen	5447	5362	98
Aantal melkkoeien	8362	10054	120
Aantal stuks jongvee	5935	6583	111
Aantal stuks mestvee	31	140	462
Aantal g.v.e.	11076	13096	118

Zoals uit tabel 3.3 volgt, is de melkveedichtheid in alle bedrijfs-groottesklassen gestegen. Opvallend is, dat de veedichtheid het laagste is bij de bedrijven tussen de 30 en 40 ha en het hoogste bij de bedrijven kleiner dan 10 ha en de bedrijven groter dan 40 ha.

Tabel 3.3 Ontwikkeling van de veebezetting per ha grasland en voedergewassen; 1970-1975

Bedrijfs- oppervlakte (ha)	Aantal koeien per ha grasl. 1)		Stuks jongvee per 100 koeien		Aantal g.v.e. per per ha grasl. 1)	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
tot 10	1,78	2,07	65	59	2,33	2,68
10 - 20	1,58	1,87	71	67	2,11	2,47
20 - 30	1,53	1,86	73	67	2,01	2,41
30 - 40	1,45	1,81	68	63	1,90	2,36
40 en meer	1,41	2,13	69	60	1,92	2,73
Totaal	1,54	1,88	71	65	2,03	2,44

1) Incl. voedergewassen.

Door deze ontwikkeling van de veedichtheid nam het gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf toe van 32 in 1970 tot 44 in 1975. Deze schaalvergroting komt nog duidelijker naar voren in de verdeling van de bedrijven naar de omvang van de melkveestapel (tabel 3.4). Terwijl nl. het aantal bedrijven met minder dan 40 melkkoeien sterk is afgenomen is het aantal bedrijven met meer dan 40, maar vooral met meer dan 50 melkkoeien sterk toegenomen. In 1975 waren er 17 bedrijven met meer dan 75 melkkoeien. Ondanks deze schaalvergroting is de melkveestapel op bijna de helft van de bedrijven kleiner dan de omvang die onder de huidige technische en economische omstandigheden als minimum wordt beschouwd. Vergelijken met de gemiddelde omvang van de melkveestapel per bedrijf in Friesland (37 melkkoeien) en in Nederland (24 melkkoeien) kan evenwel gesproken worden van een gunstige situatie in het ruilverkavelingsgebied.

Tabel 3.4 Ontwikkeling van de melkveestapel op de hoofdberoepsbedrijven; 1970-1975

Aantal koeien per bedrijf	Hoofdberoepsbedrijven				index 1975 (1970=100)
	aantal		percentage		
	1970	1975	1970	1975	
tot 20	51	20	19	8	39
20 - 30	76	36	29	16	47
30 - 40	67	50	25	22	75
40 - 50	50	53	19	23	106
50 en meer	21	71	8	31	338
Totaal	265	230	100	100	87

Op de nevenbedrijven is de rundveestapel niet toegenomen ofschoon er wel sprake is geweest van een toename van de oppervlakte cultuurgrond van deze bedrijven. Wel is er een verschuiving opgetreden in de samenstelling van de veestapel. Het aantal melkkoeien is namelijk afgenomen van 127 in 1970 tot 91 in 1975, terwijl het aantal stuks jongvee is toegenomen van 120 tot 165. In beide jaren werden slechts enkele stuks mestvee gehouden. Door deze ontwikkeling is de rundveebezetting afgenomen van ongeveer 1 g.v.e. per ha in 1970 tot 0,75 g.v.e. per ha in 1975. Het aantal melkkoeien per ha is gedaald van 0,7 tot 0,4. Dit geeft echter geen zuiver beeld van het graslandgebruik op de nevenbedrijven, omdat deze in het algemeen nogal veel paarden en schapen houden. Hierover zijn echter geen gegevens bekend. Verder zal een deel van de grond van de nevenbedrijven aangewend worden voor de ruwvoervoorziening op de hoofdberoepsbedrijven, o.a. door het inscharen van vee en de verkoop van gras, hooi en kuilvoer.

Melkveebedrijven met een loopstal

In het proces van schaalvergroting in de melkveehouderij speelt de omschakeling van de traditionele stal naar een loopstal met doorloopmelkstal een belangrijke rol. Zoals uit onderzoek, onder meer door van der Giessen verricht 1), is gebleken, is een loopstal namelijk veel doelmatiger dan de oudere staltypes, omdat er dan een groter aantal melkkoeien kan worden gehouden met dezelfde hoeveelheid arbeid. Gezien de grote investeringen, die nieuwbouw vergt, brengt een dergelijke omschakeling wel met zich mee, dat de melkveestapel in het algemeen sterk moet worden uitgebreid. Volgens het genoemde onderzoek zou, bijvoorbeeld, een omschakeling op een eenmansbedrijf met een Friese stal voor 34 melkkoeien een uitbreiding van de veestapel tot minimaal 50 stuks noodzakelijk maken om een hogere arbeidsopbrengst te behalen. Verder zal er bij de omschakeling rekening mee moeten worden gehouden, dat een dergelijke investering het noodzakelijk maakt, dat het bedrijf minimaal 10-15 jaar zal moeten worden voortgezet. Alleen jonge bedrijfshoofden en oudere bedrijfshoofden met een opvolger zullen dus deze stap kunnen maken.

In de Echtener en Grootte Veenpolder hadden 35 van de 230 melkveebedrijven in 1975 een ligboxenstal. Uit tabel 3.5 blijkt, dat op deze bedrijven een sterke uitbreiding van de veestapel heeft plaatsgehad, nl. van gemiddeld 44 melkkoeien per bedrijf in 1970 tot 74 melkkoeien in 1975, ofwel met 68%, terwijl het totale aantal melkkoeien in het ruilverkavelingsgebied met slechts 20% is toegenomen. Een belangrijk deel van de groei van de veestapel in het ruilverkavelingsgebied is dus op deze bedrijven gerealiseerd. Deze uitbreiding is voor ongeveer een derde mogelijk geworden door de toename van de gemiddelde oppervlakte cultuurgrond met ongeveer 5 ha per bedrijf. Belangrijker is echter de verhoging van de veedichtheid geweest van 1,62 melkkoe per ha tot 2,24. Alleen hierdoor al kon de gemiddelde veestapel per bedrijf zonder uitbreiding van de gemiddelde oppervlakte cultuurgrond toenemen met bijna 40%.

Deze groei van het aantal melkkoeien per bedrijf is in het algemeen samengegaan met een afname van de jongveebezetting van gemiddeld 67 stuks jongvee per 100 melkkoeien tot 56. Een verdere daling lijkt nauwelijks nog mogelijk omdat in het algemeen voor vervanging en selectie een jongveebezetting van 50-60 stuks jongvee noodzakelijk is. Op 10 ligboxenbedrijven lag de jongveebezetting in 1975 onder dit niveau. In hoeverre jongveeopfokbedrijven hierbij een rol spelen is niet bekend.

---

1) Giessen, L.B. van der: "De concurrentiekracht van de traditionele grupstal".

Tabel 3.5 Ontwikkeling van de veestapel op bedrijven met een ligboxenstal in 1975 1)

Oppervlakte in 1975 (ha)	Aant.	Melkkoeien		Jongvee per		Melkkoeien		C.V.E.	
	bedr.	per bedr.		100 melkk.		per ha		per ha	
	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975
tot 25	8	33	53	59	59	1,68	2,44	2,11	3,04
25 - 35	13	42	65	71	59	1,72	2,20	2,25	2,76
35 e.m.	13	54	96	66	54	1,53	2,20	2,04	2,75
Totaal	34	44	74	67	56	1,62	2,24	2,12	2,80

1) Excl. één bedrijf, dat in 1970 geen melkkoeien had.

Door de sterke intensivering van het grondgebruik, die in de afgelopen periode heeft plaatsgehad op de bedrijven met een ligboxenstal is op deze bedrijven ongeveer het maximum t.a.v. de vee-dichtheid bereikt. Afhankelijk van de bedrijfsvoering ligt dit op de zuivere weidebedrijven nl. rond de 3,0 grootveeëenheden per ha grasland. Omdat de mogelijkheden tot de teelt van ruwvoedergewas-sen, zoals snijmais, in dit veenweidegebied beperkt zijn kan een hogere veedichtheid slechts gerealiseerd worden door de aankoop van ruwvoer. Het bedrijf wordt daardoor echter wel meer kwetsbaar, maar voor de bedrijven met relatief weinig cultuurgrond zal dit dikwijls de enige oplossing zijn om tot een voldoende bedrijfsom-vang te komen. In de Echtener en Groote Veenpolder hadden 7 van de 8 ligboxenbedrijven met minder dan 25 ha cultuurgrond een vee-bezetting boven de 3 g.v.e. per ha. Verder waren er nog 6 grotere bedrijven met een dergelijke hoge veebezetting. Waarschijnlijk ma-ken deze bedrijven gebruik van de mogelijkheid om ruwvoer aan te kopen (o.a. in de Noordoostpolder).

3.3 De akkerbouw

Zoals in de inleiding tot dit hoofdstuk is aangegeven, waren er zowel in 1970 als in 1975 in het ruilverkavelingsgebied slechts 4 bedrijven die in belangrijke mate gericht waren op de akkerbouw. Deze bedrijven hadden samen ongeveer 135 ha bouwland in gebruik, gelegen in de polder Buitendijksveld. Verder hadden ook enkele rundveehouderijbedrijven enige hectares bouwland in gebruik. Naast de 135 ha bouwland hadden de akkerbouwbedrijven in 1975 nog 19 ha grasland, zodat hun gemiddelde oppervlakte cultuurgrond toen 38,5 ha bedroeg.

De gemiddelde produktieomvang van deze bedrijven is in de af-gelopen periode toegenomen van 172 sbe in 1970 tot 185 sbe in 1975. Dit is voornamelijk het gevolg geweest van een intensivering van het bouwplan: in 1970 werd nl. nog 68% van het bouwland gebruikt

voor granen, terwijl dit in 1975 was afgenomen tot 55%. Daarnaast bestond het bouwplan op deze bedrijven in 1975 voor 14% uit aardappelen, 28% suikerbieten, 2% snijmais en 1% overige akkerbouwgewassen. Op het bouwland van de rundveehouderijbedrijven werd alleen snijmais geteeld. De totale oppervlakte snijmais bedroeg slechts 6 ha.

3.4 De intensieve veehouderij

Evenals in de rundveehouderij is er in de intensieve veehouderij sprake geweest van schaalvergroting. Uit de gegevens in tabel 3.6 blijkt dat het aantal bedrijven met een tak van intensieve veehouderij is afgenomen, terwijl het aantal dieren per bedrijf is toegenomen.

Door deze specialisatie is het aantal rundveehouderij- en akkerbouwbedrijven met een of meer takken van intensieve veehouderij afgenomen van 31 in 1970 tot 9 in 1975, terwijl het aantal bedrijven met overwegend intensieve veehouderij is toegenomen van 3 tot 8. Hiervan hadden er 6 minder dan 10 ha cultuurgrond. Op de intensieve veehouderijbedrijven waren de eenheden in het algemeen groter dan op de overige bedrijven: van de bedrijven met mestkalveren hadden de intensieve veehouderijbedrijven in 1975 gemiddeld 455 dieren en bij de overige bedrijven was dit 190. Bij de mestvarkens was dit resp. 215 en 33 en bij de fokvarkens 47 en 11. Door deze ontwikkeling had er op de intensieve veehouderijbedrijven een stijging van de produktieomvang in deze sector plaats van 310 sbe in 1970 tot 1038 sbe in 1975. De gemiddelde omvang van deze bedrijven nam toe van 145 sbe tot 170 sbe (incl. de rundveehouderij). Op de overige hoofdberoepsbedrijven is de produktieomvang in de intensieve veehouderij echter afgenomen van 470 tot 356 sbe. Ook op de nevenbedrijven is de intensieve veehouderij in omvang afgenomen. In 1970 waren er nog 7 nevenbedrijven met een tak van intensieve veehouderij, terwijl dit in 1975 nog slechts 2 bedroeg.

Tabel 3.6 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven;
1970-1975

Bedrijven met	Aantal bedrijven		Aantal dieren per bedrijf	
	1970	1975	1970	1975
mestkalveren	6	4	98	322
fokvarkens	24	8	6	24
mestvarkens	13	7	39	137
legghennen	3	3	1700	3400
mestkuikens	3	4	13500	17800

3.5 Produktieomvang per arbeidskracht 1)

De in het voorgaande beschreven ontwikkelingen hebben ertoe geleid, dat de gemiddelde produktieomvang per arbeidskracht in het ruilverkavelingsgebied is toegenomen van 91 sbe in 1970 tot 120 sbe in 1975. Deze produktiviteitsstijging met 5,7% per jaar komt ongeveer overeen met het landelijke cijfer. De gemiddelde produktieomvang per man lag in het ruilverkavelingsgebied echter wel ongeveer 20% boven het landelijke gemiddelde. Deze groei is voor ongeveer de helft het gevolg van de afname van het aantal arbeidskrachten (van 358 tot 314) en voor ongeveer de helft van de toename van de totale produktieomvang.

Door de afname van het aantal arbeidskrachten is er sprake geweest van een toename van het aantal hectares per arbeidskracht van 15,6 tot 17,5 ha. Dit is samengegaan met een intensivering van het grondgebruik. Het gemiddelde aantal sbe per ha steeg nl. van 5,8 in 1970 tot 6,9 in 1975, hetgeen voornamelijk het gevolg is van de toename van het aantal stuks rundvee per ha.

Tabel 3.7 Oppervlakte cultuurgrond en produktieomvang per man naar bedrijfsgrootteklasse, 1970-1975

Bedrijven met ... ha	Ha per man		Sbe per man		Sbe per ha	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
tot 10	6,8	5,4	54	81	7,9	14,9
10 - 20	13,1	13,9	79	98	6,0	7,0
20 - 30	17,0	19,3	98	131	5,8	6,8
30 - 40	20,4	19,7	110	126	5,4	6,4
40 en meer	29,6	26,5	145	185	5,1	7,0
Totaal	15,6	17,5	91	120	5,8	6,9

Uit tabel 3.7 blijkt dat de produktieomvang per man groter is naarmate de bedrijven over meer cultuurgrond beschikken. In 1970 ging dit nog samen met een afnemende produktieomvang per ha, maar in 1975 hebben ook de bedrijven met meer dan 40 ha een relatief hoog aantal sbe per ha. Zoals in paragraaf 3.2 naar voren is gekomen is dit voornamelijk het gevolg van een hoge veebezetting op deze bedrijven. Hetzelfde geldt voor de kleine bedrijven, maar vooral op de bedrijven met minder dan 10 ha kan dit voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de intensieve veehouderij.

1) Deze paragraaf heeft uitsluitend betrekking op de mannelijke arbeidskrachten, die meer dan 15 uur per week werkzaam zijn op de boerderij.

Desondanks is op deze laatste groep bedrijven het aantal sbe per man erg laag. In 1975 was de produktieomvang per ha het laagste bij de groep bedrijven tussen de 30 en 40 ha, hetgeen voornamelijk veroorzaakt wordt door een relatief lage veebezetting.

Volgens de berekeningen van het LEI 1) diende een bedrijf in 1975 minimaal een omvang te hebben van ongeveer 120 sbe om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht.

Uit tabel 3.8 blijkt dat in 1975 bijna 60% van het aantal arbeidskrachten in het ruilverkavelingsgebied beneden deze norm lag. Er is echter wel sprake geweest van een sterke verschuiving. Het aantal arbeidskrachten met minder dan 90 sbe is nl. sterk afgenomen, terwijl het aantal arbeidskrachten met meer dan 90 sbe, maar vooral met meer dan 150 sbe is toegenomen.

De groei van de produktieomvang per man is niet alleen toe te schrijven aan de technische vooruitgang, maar ook aan de bedrijfsverzorgingsdiensten en loonwerkbedrijven, die dikwijls een welkome aanvulling vormen op de op het bedrijf aanwezige arbeid en machines.

De bedrijfsverzorgingsdiensten spelen een belangrijke rol bij de vervanging van arbeid bij arbeidsongeschiktheid en bij vakantie van het bedrijfshoofd op de melkveehouderijbedrijven. In 1976 waren ongeveer 30.000 bedrijven in Nederland lid van een bedrijfsverzorgingsdienst, waarvan 15% in de provincie Friesland. Het belang van deze organisaties voor de landbouw in Friesland blijkt ook uit het feit, dat van de bijna 900 vaste en losse medewerkers van deze organisaties in Nederland ruim 30% werkzaam was in deze provincie.

Tabel 3.8 Produktieomvang per arbeidskracht; 1970-1975

Sbe per arbeidskracht	Arbeidskrachten				Index 1975 (1970=100)
	aantal		Percentages		
	1970	1975	1970	1975	
tot 70 sbe	98	44	27,3	14,0	45
70 - 90 sbe	109	40	30,5	12,7	37
90 - 120 sbe	86	97	24,0	30,9	113
120 - 150 sbe	41	54	11,4	17,2	132
150 - 190 sbe	18	55	5,0	17,5	306
190 sbe en meer	16	24	1,7	7,7	400
Totaal	358	314	100,0	100,0	88

1) Landbouw-Economisch Bericht 1977.

3.6 Het deelgebied "de Scheenekavel" in vergelijking tot de rest van het ruilverkavelingsgebied

In de Scheenekavel komt geen bouwland voor, hetgeen gezien de bodemgesteldheid en de waterhuishouding niet verwonderlijk is. Alle bedrijven in dit gebied waren overwegend gericht op de rundveehouderij. In 1975 waren er slechts 5 bedrijven met een of meer takken in de intensieve veehouderij. In totaal maakte de intensieve veehouderij 2,4% uit van de totale produktieomvang en in de rest van het gebied 4%.

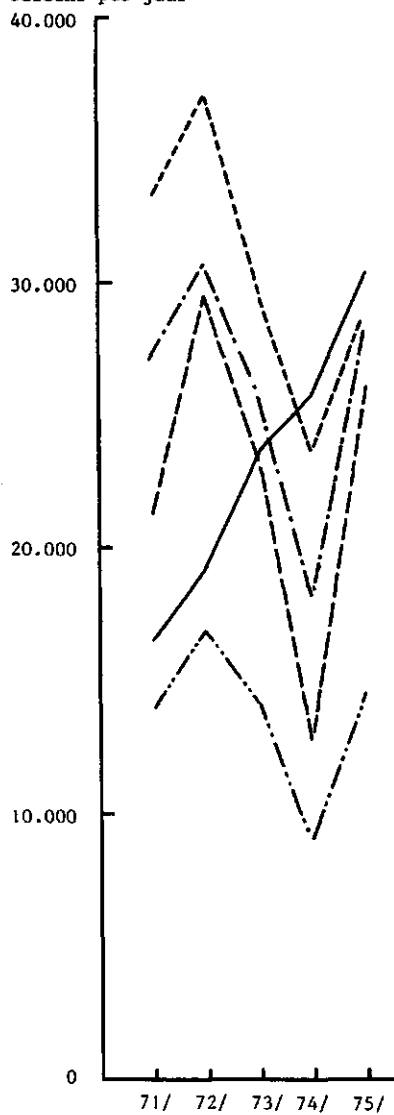
Gemiddeld genomen was de veestapel op de 49 bedrijven in de Scheenekavel kleiner dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied. Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf bedroeg hier nl. 39 stuks, terwijl dit in de rest van het gebied 45 bedroeg. Er waren minder bedrijven met meer dan 50 melkkoeien, nl. 27% tegen 32%. Van de 35 bedrijven met een loopstal in het ruilverkavelingsgebied in 1975 lagen er maar drie in de Scheenekavel d.w.z. dat slechts 6% van de melkveebedrijven een loopstal had terwijl dit in de rest van het gebied 18% bedroeg. De in het algemeen kleinere veestapel per bedrijf in de Scheenekavel wordt zowel veroorzaakt door de iets minder gunstige bedrijfsoppervlaktestructuur (zie paragraaf 2.6) als door de lagere veedichtheid. De gemiddelde melkveebezetting bedroeg in 1975 nl. 1,79 melkkoeien per ha, terwijl dit in de rest van het gebied 1,90 bedroeg. Het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien ontliep elkaar niet veel (67 resp. 65).

De rundveebezetting bedroeg in 1975 in de Scheenekavel 2,35 grootveeëenheden per ha en in de rest van het gebied 2,47. Door deze lagere veedichtheid en doordat er minder intensieve veehouderij voorkwam was de produktieomvang per ha iets lager dan in de rest van het gebied (6,6 sbe resp. 6,9 sbe per ha). Omdat verder ook de oppervlakte cultuurgrond per arbeidskracht in de Scheenekavel lager was, bedroeg de gemiddelde produktieomvang per arbeidskracht in dit gebied 112 sbe, terwijl dit in de rest van het gebied 122 sbe bedroeg. Opgemerkt dient te worden, dat dit gemiddeld ongeveer op het niveau ligt van wat door het LEI als minimumnorm wordt aangehouden voor een bedrijf met één arbeidskracht (+ 120 sbe).

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat de boeren in de Scheenekavel er redelijk in geslaagd zijn, om de ontwikkelingen in de rundveehouderij te volgen. Door de minder gunstige cultuurtechnische omstandigheden in een deel van dit gebied blijven ze echter wel enigszins achter bij de boeren in de rest van het ruilverkavelingsgebied.

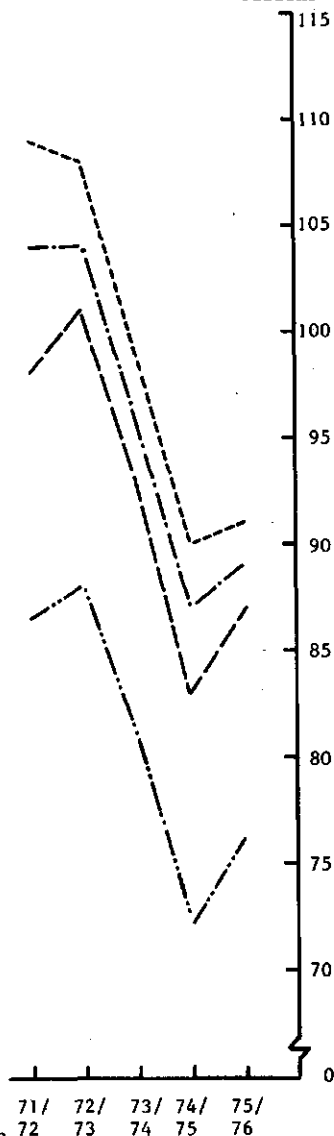
Grafiek 2a. Arbeidsopbrengst ondernemer
(pachtbasis)

Guldens per jaar

Grafiek 2b. Opbrengsten per f.100,- kosten
(pachtbasis)

Guldens

Grotere bedrijven

- Noordelijk klei- en veenweidegebied
- .-.-.- Noordelijk zandgebied
- Westelijk weidegebied
- ..... Kleinere bedrijven Nederland
- CAO-loon vakarbeider in de landbouw

4. Rentabiliteit en inkomen in de melkveehouderij

In het voorgaande is aangegeven hoe de landbouw in de Echter en Groote Veenpolder zich in de periode 1970-1975 heeft ontwikkeld. Van belang is nu, om te weten welke bedrijfseconomische factoren mede tot deze ontwikkeling hebben geleid en in het bijzonder hoe de inkomensontwikkeling is geweest.

Om hier inzicht in te krijgen, is gebruik gemaakt van gegevens van landbouwbedrijven, waarvan de boekhouding voor het LEI is bijgehouden. Binnen het ruilverkavelingsgebied waren er in de beschouwde periode maar weinig van deze "LEI-bedrijven", zodat voor deze paragraaf gebruik is gemaakt van gegevens van bedrijven uit de gehele Friese Veenweidestreek.

Om de situatie in de Echter en Groote Veenpolder beter te kunnen beoordelen zal in het volgende eerst worden ingegaan op de ontwikkeling op de weidebedrijven in Nederland als geheel. Uitgangspunt hiervoor vormen een aantal LEI-publicaties, o.a. "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw" (zie verder literatuurlijst).

De algemene trend, die zich in de afgelopen jaren in de rundveehouderij heeft voorgedaan is: een afname van het aantal bedrijven, een toename van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf en een intensivering van het grondgebruik. Een belangrijke rol in deze ontwikkeling speelt de loopstal met doorloopstal en de opkomst van het tankmelken, die het mogelijk en dikwijls ook noodzakelijk maakten om meer koeien per man te houden.

In het algemeen waren de mogelijkheden tot vergroting van de oppervlakte cultuurgrond per bedrijf beperkt, zodat de uitbreiding van de veestapel vooral gebaseerd is op een hogere stikstofgift per ha en meer krachtvoer per koe. Hierdoor kon de gemiddelde vee-dichtheid op de weidebedrijven van het LEI-boekhoudnet toenemen van 1,61 melkkoe per ha in het boekjaar 1971/72 tot 1,83 in het boekjaar 1975/76. Deze intensivering komt eveneens naar voren in de toename van het aantal sbe voor de rundveehouderij per ha grasland en voedergewassen van 5,9 tot 7,1.

Ondanks deze ontwikkeling is er na de relatief gunstige jaren 1971 en 1972 sprake geweest van een verslechtering van de bedrijfsresultaten. Een maatstaf hiervoor is o.a. de arbeidsopbrengst van de ondernemer, die volgens grafiek 2a in alle onderscheiden gebieden is gedaald tot beneden het c.a.o.-loon van een vakarbeider in de landbouw. Hierbij dient dan nog opgemerkt te worden, dat de melkveehouders in het algemeen meer uren maken dan de 2200 uren die in de c.a.o. zijn opgenomen.

In 1975 trad er een herstel op, maar deze is door de grote droogte in 1976 weer geheel verloren gegaan.

Voor al de zandgebieden hebben veel van de droogte te lijden gehad. Volgens de voorlopige resultaten van de berekeningen van

Tabel 4.1 Bedrijfsuitkomsten van weidebedrijven in de Friese Veenweidestreek

	Bedrijven met een oppervl. van .... ha					
	tot 25 ha		25 - 35 ha		35 ha e.m.	
	1971- 1974	1973- 1976	1971- 1974	1973- 1976	1971- 1974	1973- 1976
Cult.grond per bedr. (ha)	18	20	28	28	42	46
Arb.krachten 1) per bedr.	1,2	1,3	1,8	1,6	2,1	2,2
Sbe per bedrijf	103	122	159	162	232	283
Sbe per arbeidskracht 1)	83	94	88	99	112	129
Melkkoeien per bedrijf	27	33	43	45	63	77
Melkk.per ha grasland 2)	1,5	1,7	1,5	1,6	1,5	1,7
Kg melk per melkkoe	4490	4590	4540	4550	4530	4840
Bedrijfsuitkomsten 3)						
Netto-overschot p. bedr.	-4800	-16900	+2350	-18880	+16670	+3610
Opbrengst per f 100 kosten	95	90	103	88	111	102
Arb.opbrengst ondernemer	22300	21800	28760	17400	44900	42430
Arb.opbr.per arb.kr. 1)	22400	24100	27110	23030	33120	36360
Resultaat per ha cultuur- grond						
Arbeidskosten	1810	2430	1660	2000	1230	1650
Werktuigkosten	400	510	380	470	380	530
Werk door derden	210	240	120	180	110	120
Grond en gebouwen	340	420	380	540	400	620
Ov.niet-toegerek.kosten	190	260	170	240	150	210
Totaal niet-toeger.kosten	2950	3860	2710	3430	2270	3140
Totaal toegerek. kosten	1640	2120	1510	1820	1460	2050
Totaal kosten	4590	5980	4220	5250	3730	5190
Totaal opbrengsten	4320	5130	4300	4600	4130	5270
Netto-overschot	- 270	- 850	+ 80	- 650	+ 400	+ 80

1) Aantal volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.).

2) Incl. voedergrassen.

3) Alle bedrijfsuitkomsten op pachtbasis.

N.B.:

1971-1974 = gemidd.van de boekjaren 1971/72, 1972/73 en 1973/74

1973-1976 = gemidd.van de boekjaren 1973/74, 1974/75 en 1975/76

het LEI bedroeg gemiddelde arbeidsopbrengst per ondernemer op de grotere bedrijven in deze gebieden in het boekjaar 1976/77 slechts f 4000. In het noordelijk klei- en veenweidegebied was deze nog f 20.000. In grafiek 2 is eveneens de ontwikkeling van de opbrengsten per f 100 kosten weergegeven, waaruit duidelijk blijkt dat de opbrengsten in de laatste jaren onvoldoende zijn geweest om de kosten te dekken.

De belangrijkste kostenfactor, die sterk is gestegen, is de arbeid maar daarnaast zijn ook de werktuigkosten, de pacht en de kosten voor kunstmest en krachtvoer aanzienlijk gestegen. Gemiddeld bedroeg de prijsstijging van de produktiemiddelen in de melkhouderij in de boekjaren 1970/71 t/m 1975/76 ongeveer 10% per jaar.

Daarentegen stegen de opbrengstprijzen maar met gemiddeld 7% per jaar. Door de stijging van de produktiviteit bleef echter het verschil tussen de stijging van de produktiekosten per eenheid produkt en de opbrengsten beperkt tot ongeveer 1% per jaar.

Uit de figuren blijkt dat de resultaten van de boekhoudbedrijven in het noordelijke klei- en veenweidegebied gunstig afsteken tegen de andere gebieden. Aan deze betere resultaten liggen voornamelijk ten grondslag de betere bedrijfsgruottesstructuur in dit gebied en de hogere melkprijzen, die de boeren ontvangen (onder meer door een hoger vetgehalte van de melk).

Zoals gezegd, is voor de beoordeling van de resultaten van de rundveehouderijbedrijven in de Echtener en Groote Veenpolder gebruik gemaakt van de gegevens van boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek. Daarbij is een indeling in drie groepen gehanteerd, te weten kleiner dan 25 ha, van 25 tot 35 ha en groter dan 35 ha. Uit bijlage 3, waarin een aantal kengetallen van de boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek en van de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied zijn weergegeven blijkt, dat de bedrijfsstructuur per onderscheiden groep redelijk overeenstemt. Uit deze gegevens komt echter wel naar voren, dat de gemiddelde veebezetting per ha grasland en voedergewassen in de Echtener en Groote Veenpolder hoger is dan het gemiddelde van de boekhoudbedrijven in het Friese Veenweidegebied. Verder moet men er rekening mee houden dat de gemiddelde bedrijfsresultaten per groep, zoals die in tabel 4.1 is weergegeven, berusten op de gegevens van een gering aantal bedrijven en dat er grote verschillen voorkomen in de uitkomsten per bedrijf. Verder dient opgemerkt te worden, dat van de 227 weidebedrijven in het ruilverkavelingsgebied in 1975 slechts 24 groter waren dan 35 ha en 71 bedrijven een oppervlakte hadden van 25 tot 35 ha. Het merendeel, nl. 132 bedrijven, had dus minder dan 25 ha cultuurgrond.

Uit de gegevens in tabel 4.1 blijkt, dat bij alle drie groepen bedrijven sprake is geweest van een sterke daling van het netto-overschot en daarmee van de arbeidsopbrengst. Alleen op de be-

drijven groter dan 35 ha zijn de opbrengsten in de laatste drie jaren gemiddeld iets hoger geweest dan de kosten.

Uit de bedrijfsuitkomsten per ha cultuurgrond volgt, dat deze gunstiger resultaten op deze grotere bedrijven voornamelijk het gevolg zijn van lagere arbeidskosten per ha. In vergelijking tot de bedrijven met minder dan 25 ha scheelde dit bijna f 800 per ha. De grotere bedrijven hadden weliswaar te maken met hogere kosten voor grond, gebouwen en werktuigen, maar daar stonden lagere kosten tegenover voor werk door derden en overige niet-toegerekende kosten. Daarnaast waren ook de toegerekende kosten, zoals kosten voor veevoer, bemesting, K.I. en ziektebestrijding, op de grotere bedrijven een stuk lager dan op de bedrijven met minder dan 25 ha.

De bedrijven met 25-35 ha namen ten aanzien van de meeste kostenposten een tussenpositie in. In de laatste periode waren echter de gemiddelde toegerekende kosten per ha op deze bedrijven lager dan op de overige bedrijven - onder andere door lagere voerkosten - zodat ook op deze bedrijven de totale kosten per ha aanmerkelijk lager waren dan op de bedrijven met minder dan 25 ha.

Doordat echter op een aantal bedrijven de veedichtheid en/of de melkproduktie per koe relatief laag waren, bleven de gemiddelde opbrengsten per ha op de bedrijven met 25 - 35 ha duidelijk achter bij de overige bedrijven. Dit resulteerde in de laatste periode in een negatief netto-overschot. Op de bedrijven met minder dan 25 ha lagen de opbrengsten op een hoger niveau, maar dit was onvoldoende om de relatief hoge kosten te dekken. Op de bedrijven met meer dan 35 ha werden hoge opbrengsten per ha bereikt, in het bijzonder door een relatief hoge melkproduktie per koe. Mede door het lagere kostenpeil kon hierdoor op deze bedrijven een positief netto-overschot worden gerealiseerd.

De gunstige resultaten van deze groep bedrijven worden mede bepaald door het feit dat meer dan de helft van deze bedrijven in de laatste periode beschikt over een loopstal. Uit de gegevens van het LEI-boekhoudnet blijkt nl., dat de bedrijven met een loopstal in het algemeen betere resultaten behalen dan de bedrijven met een grupstal. Naast lagere kosten per eenheid produkt hangt dit onder meer samen met het feit, dat de gemiddelde melkproduktie per koe op deze bedrijven op een hoger niveau ligt dan op de grupstal-bedrijven.

Op de boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek bedroeg dit verschil in het boekjaar 1975/76 ongeveer 200 liter per koe per jaar.

Zowel uit de gegevens van de LEI-boekhoudbedrijven als uit de gegevens van de melkcontrolevereniging "Oosterzee", die in het ruilverkavelingsgebied werkzaam is, blijkt, dat de gemiddelde melkproduktie per koe in dit gebied op een relatief laag niveau ligt. Het gemiddelde over de jaren 1973/74, 1974/75 en 1975/76 bedroeg nl. slechts ca. 4700 kg per koe, terwijl dit volgens de gegevens van de Centrale Melkcontroledienst voor geheel Friesland ongeveer 4900 kg bedroeg.

Welke oorzaken hieraan ten grondslag liggen is niet geheel duidelijk. Factoren, die hierbij een rol kunnen spelen zijn o.a. de kwaliteit van de melkveestapel, de beschikbare hoeveelheid en de kwaliteit van het ruwvoer en het krachtvoer, het bedrijfssysteem en de vakbekwaamheid van de boer. Zoals hiervoor is weergegeven blijkt er onder meer een samenhang te zijn tussen melkproductie per koe en het staltype.

Naast de genoemde factoren, zoals vakbekwaamheid van de boer, de kwaliteit van de melkveestapel en het bedrijfssysteem zijn uiteraard ook de cultuurtechnische omstandigheden van invloed op de bedrijfsresultaten.

Dat de specifieke bedrijfsomstandigheden kunnen leiden tot geheel verschillende bedrijfsresultaten blijkt onder meer uit het feit, dat in 1975/76 op een bedrijf met minder dan 25 ha een arbeidsopbrengst per man werd gerealiseerd van f 32.000 en op een bedrijf met meer dan 35 ha van slechts f 16.000.

Gesteld kan echter worden dat de bedrijfseconomische resultaten op de kleinere bedrijven in de afgelopen jaren erg slecht zijn geweest. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, zoals in paragraaf 2.3.2 naar voren is gekomen, de meeste bedrijven, die in de afgelopen periode zijn opgeheven kleiner waren dan 20 ha. Maar ook in 1975 waren er in het ruilverkavelingsgebied nog veel relatief kleine bedrijven. Dat de continuïteit van een groot deel van deze bedrijven niet direct in gevaar komt, is voornamelijk toe te schrijven aan het feit dat in de hiervoor weergegeven bedrijfsresultaten kosten zijn opgenomen, die geen uitgaven vormen voor de boer. Er blijkt dus meer inkomen over voor de boer en zijn gezin dan de berekende arbeidsopbrengst voor de ondernemer.

In de eerste plaats geldt dit voor de berekende rente voor het eigen vermogen en de berekende pacht voor de eigen grond en gebouwen. Samen met incidentele bedrijfsopbrengsten bedroeg dit op de kleinere weidebedrijven in de klei- en veengebieden over de laatste drie boekjaren ruim f 6000 (tabel 4.2). Op de grotere eigendomsbedrijven in het noordelijk veenweidegebied was dit ongeveer f 8000 en op de grotere pachtbedrijven f 12.000.

In de tweede plaats zijn in de bedrijfseconomische berekeningen ook kosten opgenomen voor de arbeid van meewerkende gezinsleden, die meestal niet of slechts gedeeltelijk zijn uitbetaald.

Op de kleinere bedrijven in de klei- en veengebieden bedroeg het berekende loon voor gezinsleden ongeveer f 9000 voor de eigendomsbedrijven en f 7000 voor de pachtbedrijven. Samen met het inkomen van buiten het bedrijf bedroeg daarmee het totale gezinsinkomen op de kleine bedrijven gemiddeld ongeveer f 33.000. Na aftrek van belastingen en premies volksverzekeringen bleef er voor het bedrijf en het gezin een besteedbaar inkomen over van f 24.000 à f 25.000. Bij de grotere bedrijven bedroeg dit f 45.000 op de pachtbedrijven en f 50.000 op de eigendomsbedrijven.

Tabel 4.2 Inkomensvorming op weidebedrijven (gemiddelde uitkomsten over de boekjaren 1973/74, 1974/75, 1975/76)

	Kleinere weidebedr. in de klei- en veengebieden		Grotere bedrijven in het noordelijk veen- weidegebied	
	pacht- bedr.	eigendoms- bedrijven	pacht- bedr.	eigendoms- bedrijven
Oppervl.cultuurgrond	14	14	28	28
Berekend arbeidsloon ondernemer	33400	34900	39200	37300
Netto-overschot op pachtbasis	-17300	-22700	-16000	-5200
Arbeidsopbrengst ondernemer	16100	12200	23200	32100
Incidentele bedrijfs- opbrengsten	800	700	1500	1600
Berekende-betaalde rente	5000	3400	7800	1000
Berekende pacht- eigenaarslasten	400	1900	2900	5300
Ondernemersinkomen	22300	18200	35400	40000
Berekend loon gezins- leden	7000	9000	18900	17600
Gezinsinkomen uit bedrijf	29300	27200	54300	57600
Inkomen van buiten het bedrijf	3300	5700	4000	3600
Totaal gezinsinkomen	32600	32900	58300	61200
Betaalde belastingen en premies volksverz.	8400	8100	13200	11500
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	24200	24800	45100	49700
Totale gezinsbeste- dingen	18400	21000	30900	30700
Besparingen	5800	3800	14200	19000

N.B. De grens tussen kleiner en groter bedrijf lag in 1973/74 bij 113 sbe en in 1974/75 en 1975/76 bij 118 sbe per bedrijf.

Uit het voorgaande kunnen we concluderen, dat de bedrijfsresultaten van de weidebedrijven in het noordelijk klei- en veengebied gunstig afsteken tegen de resultaten van de andere weidegebieden in Nederland, hetgeen voornamelijk het gevolg is van de betere bedrijfsgroottestructuur in dit gebied en de relatief hoge melkprijs, die hier wordt gerealiseerd. Tussen de bedrijven onderling komen echter grote verschillen voor. Uit de gegevens van de boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek blijkt onder meer, dat de bedrijfsresultaten bij de bedrijven kleiner dan 25 ha in het algemeen minder gunstig zijn dan op de grotere bedrijven. De belangrijkste oorzaak hiervan vormen de relatief hoge arbeidskosten op deze bedrijven. Omdat er echter meer geld voor de boer en zijn gezin beschikbaar blijft dan de arbeidsopbrengst van de boer, komt de continuïteit van een deel van deze bedrijven niet in direct gevaar. De vooruitzichten op lange termijn zijn echter minder gunstig, zodat een verdere schaalvergroting in de toekomst kan worden verwacht.

5. Verwachtingen ten aanzien van de toekomstige structuur van de landbouw

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan, hoe de structuur van de landbouw zich naar verwachting in de periode tot 1985 zal ontwikkelen zonder dat er een ruilverkaveling wordt uitgevoerd. De basis van deze prognoses wordt gevormd door de ontwikkelingen die in de afgelopen jaren plaats hadden en in het voorgaande beschreven zijn. De techniek die hierbij gebruik wordt is hoofdzakelijk die van de beredeneerde trendprognose, d.w.z. dat de trends die in het verleden plaats hadden niet zonder meer worden doorgetrokken doch aangepast worden aan de voorziene ontwikkelingen. Hierbij kunnen subjectieve elementen een rol spelen, terwijl er zich verder ook onvoorziene ontwikkelingen kunnen voordoen, om welke redenen het resultaat van de vooruitberekeningen met omzichtigheid gehanteerd dient te worden.

Bij de vooruitberekeningen is geen rekening gehouden met de mogelijkheid, dat er bedrijven zullen verdwijnen doordat er meer grond dan in het verleden een niet-agrarische bestemming zal krijgen. Zoals in paragraaf 1.3 is aangegeven bestaan er evenwel plannen om in het kader van de uitvoering van de relatienota 250 ha cultuurgrond aan te kopen voor reservaatvorming en 300 ha onder een beheersregeling te brengen, om zodoende bepaalde kenmerken en waarden van natuur en landschap te behouden of te versterken.

Deels zal deze grond geheel aan de landbouw worden onttrokken, deels zal er sprake zijn van een minder intensief agrarisch gebruik, zodat de beschikbare oppervlakte cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied zal afnemen en de mogelijkheden tot uitbreiding van de produktieomvang kleiner zullen worden. Door deze plannen kunnen dus de ontwikkelingsmogelijkheden van sommige bedrijven zodanig worden beperkt, dat uitvoering hiervan tot opheffing van de bedrijven zal leiden.

Aangezien er echter nog veel onzekerheden bestaan, o.a. ten aanzien van de wijze en het tijdstip van verwerving en de inhoud van de beheersovereenkomsten, is hiermee bij de berekeningen geen rekening gehouden.

5.2 De ontwikkeling van het aantal bedrijven; 1975-1985

5.2.1 De hoofdberoepsbedrijven

De verwachte ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1975-1985 is gebaseerd op een berekening van het aantal bedrijfshoofden, dat de landbouw zal gaan verlaten, en het

aantal bedrijfshoofden, dat zal toetreden. Hierbij is uitgegaan van de verdeling van de bedrijfshoofden in leeftijdsklassen van 5 jaar. Per leeftijdscategorie is nagegaan welke ontwikkelingen er zich zullen voordoen ten aanzien van het aantal boeren dat de landbouw zal gaan verlaten wegens beroepsbeëindiging, beroepsverandering en overige oorzaken, en van het aantal mensen dat zal toetreden. Uitgangspunt hierbij vormt de ontwikkeling in de periode 1970-1975.

Beroepsbeëindiging

Bij de berekeningen is er van uitgegaan, dat beroepsbeëindiging voornamelijk plaats zal vinden in de leeftijdsgroep boven de 50 jaar. Omdat er geen aanwijzingen zijn dat het percentage beroepsbeëindigers per leeftijdsklasse, zoals die voor de afgelopen periode is waargenomen, zal veranderen, is voor de periode 1975-1980 en 1980-1985 gerekend met dezelfde percentages.

Evenals in het verleden zal een deel van de bedrijven van beroepsbeëindigers door anderen als hoofdberoepsbedrijf worden voortgezet. Zoals in paragraaf 2.5.2 is weergegeven hadden in 1975 46 van de 86 bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar een opvolger, of wel 53%. Naar verwachting zullen een aantal van deze zoons later alsnog een beroep buiten de landbouw kiezen en het bedrijf van hun vader dus niet voortzetten. Daar staat tegenover dat, evenals in het verleden, een aantal bedrijven door vreemden zal worden voortgezet en dat er zoons, die niet als opvolger zijn aangegeven, alsnog het bedrijf overnemen. Om deze reden is er bij de vooruitberekening van uitgegaan dat, evenals in het verleden, ongeveer de helft van de bedrijven van beroepsbeëindigers als hoofdberoepsbedrijf zal worden voortgezet.

Beroepsverandering

Van de bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar veranderde in de periode 1970-1975 ongeveer 10% van beroep. Wegens de minder goede vooruitzichten ten aanzien van de werkgelegenheid buiten de landbouw mogen we aannemen, dat dit in de toekomst minder vaak zal voorkomen.

Bij de vooruitberekening wordt uitgegaan van 7,5%. Van de 22 bedrijven, die betrokken waren bij beroepsverandering zijn in de afgelopen periode 4 (18%) voortgezet als hoofdberoepsbedrijf. Voor de komende vijfjaarlijkse perioden is uitgegaan van een gelijk percentage.

Overige oorzaken

Bij de vooruitberekening is ervan uitgegaan, dat in de toekomst een zelfde percentage bedrijven om andere redenen dan beroepsbeëindiging en -verandering uit de registratie zal verdwijnen als voor de afgelopen periode is waargenomen. Verder is verondersteld dat ook een zelfde percentage bedrijven als in het verleden zal worden voortgezet als hoofdberoepsbedrijf, nl. 55%.

Nieuwe bedrijven en overgang van nevenbedrijf naar hoofdberoepsbedrijf

Gezien de zeer sterk gestegen grondprijzen en de hoge bouw- en inrichtingskosten van bedrijfsgebouwen zal het steeds moeilijker worden een nieuw landbouwbedrijf te beginnen. In 1975 waren er 10 nieuwe hoofdberoepsbedrijven, of wel 4,2% van het totale aantal hoofdberoepsbedrijven. Bij de berekening is uitgegaan van 3%.

Leeftijdsverdeling nieuw geregistreerde bedrijfshoofden

Voor het bepalen van de leeftijdsverdeling van de nieuw geregistreerde bedrijfshoofden (d.w.z. voor degenen die een hoofdberoepsbedrijf zullen overnemen, een nieuw bedrijf zullen stichten of van beroepsgroep zullen veranderen) is uitgegaan van de leeftijdsverdeling van de overeenkomstige groep in 1975.

De op basis van het voorgaande berekende ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden per leeftijdsgroep is weergegeven in bijlage 2. Volgens deze berekening zal het aantal bedrijven naar verwachting verminderen van 239 in 1975 tot 187 in 1985, een afname van 2,4% per jaar. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven zal dus naar verwachting op hetzelfde niveau blijven als in de afgelopen jaren.

Dit resultaat komt ongeveer overeen met de verwachte ontwikkeling volgens streekkenmers. Door een aantal personen in het gebied is namelijk op basis van hun kennis van de betreffende bedrijven, aangegeven of deze in 1985 nog zullen bestaan of niet. Van 190 bedrijven werd gezegd, dat deze ook in 1985 nog zouden bestaan. Volgens de streekkenmers zullen er 33 bedrijven verdwijnen, terwijl ze over 16 bedrijven geen uitspraak konden doen.

Het aantal blijvers zou volgens de streekkenmers dus iets hoger zijn dan volgens de vooruitberekening. De belangrijkste oorzaak hiervan is, dat de streekkenmers, uiteraard, geen rekening hebben gehouden met vroegtijdige sterfte, ziekte en bedrijfswisseling, terwijl dit in de berekening wel gedaan is (overige oorzaken). In de volgende paragrafen is uitgegaan van 187 hoofdberoepsbedrijven in 1985.

5.2.2 De nevenbedrijven

Met de vooruitberekening van het aantal hoofdberoepsbedrijven is voor een belangrijk deel eveneens de ontwikkeling van het aantal nevenbedrijven bepaald. Sommige hoofdberoepsbedrijven worden nl. na beroepsbeëindiging en beroepsverandering (tijdelijk) voortgezet als neven- of hobbybedrijf. In de periode 1970-1975 gebeurde dit bij beroepsbeëindiging met 17,5% van de hierbij betrokken bedrijven en bij beroepsverandering met 32% van de bedrijven. Voor de berekening van het aantal nevenbedrijven is van dezelfde percentages uitgegaan.

Verder zullen er evenals in het verleden bedrijven overgaan van de groep nevenbedrijven naar de hoofdberoepsbedrijven. In de periode 1970-1975 betrof dit in totaal 6 bedrijven. Volgens de berekening van het aantal hoofdberoepsbedrijven zal het in de periode 1975-1985 gaan om 8 bedrijven.

Voor de bepaling van het aantal nevenbedrijven is verder nog van belang het aantal bedrijven dat uit de registratie zal verdwijnen en het aantal dat hierin als nieuw zal worden opgenomen. Van de 28 nevenbedrijven in 1970 verdwenen er per saldo 7 uit de registratie, of wel 25%. Bij de vooruitberekening is dit percentage aangehouden.

Op basis van bovenstaande zou het aantal nevenbedrijven in het ruilverkavelingsgebied in de naaste toekomst ongeveer gelijk blijven.

5.3 Grond

5.3.1 Totale oppervlakte cultuurgrond

Evenals in het verleden zal de totale oppervlakte cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven in het ruilverkavelingsgebied verder afnemen. Uitgegaan wordt van ongeveer eenzelfde onttrekking ten behoeve van niet-agrarische bestemmingen als in het verleden. Zoals in de inleiding tot dit hoofdstuk is geschreven, wordt geen rekening gehouden met de uitvoering van de plannen in het kader van de relatienota.

Omdat de bedrijven, die uit de registratie zullen verdwijnen, soms (voorlopig) nog wat cultuurgrond aanhouden, zal met de afname van het aantal bedrijven ook de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond afnemen. Verwacht wordt dat in de komende jaren gemiddeld iets minder bedrijven uit de registratie zullen verdwijnen dan in de afgelopen jaren en daarmee ook minder cultuurgrond.

In de periode 1970 bedroeg de totale afname 47 ha of wel 0,8% van de oppervlakte in 1970. Uitgaande van een iets geringere afname nl. met 0,6% in 5 jaar, of wel in totaal 70 ha in de periode 1975-1985 zal de totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied in 1985 5640 ha bedragen.

5.3.2 Cultuurgrond naar beroepsgroep

In 1970 hadden de nevenbedrijven gemiddeld 6,4 ha cultuurgrond in gebruik. In 1975 bedroeg dit 7,8 ha. Naar verwachting zal deze tendens tot vergroting zich in de toekomst voortzetten. Gezien het huidige hoge niveau is echter wel van een minder sterke groei uitgegaan. Bij een gemiddelde bedrijfs grootte van 8,5 ha in 1985 zouden de 28 nevenbedrijven dan ongeveer 240 ha cultuurgrond in gebruik hebben. De totale oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven zou daarmee afnemen van 5494 ha in 1975 tot ongeveer 5400 ha in 1985.

5.3.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven; 1975-1985

Uitgaande van de veronderstelling, dat de ontwikkeling in het verleden zich in de naaste toekomst ongewijzigd zal voortzetten is met gebruik van de lognormale verdeling 1) een benadering gemaakt van de bedrijfsgroottestructuur in 1985. Hierbij is dus geen rekening gehouden met een speciaal op "de middenbedrijven" gericht beleid, dat eventueel in de toekomst gestalte zal krijgen. Het resultaat van deze berekening is weergegeven in tabel 5.1.

Tabel 5.1 Bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven; 1975-1985

Oppervlakte per bedrijf	Aantal bedrijven		Percentages		Index 1985 (1975 = 100)
	1975	1985	1975	1985	
tot 15 ha	45	15	18,8	8,0	33
15 - 20 ha	56	28	23,4	15,0	50
20 - 30 ha	87	71	36,4	38,0	82
30 - 40 ha	42	52	17,6	27,8	124
40 ha en meer	9	21	3,8	11,2	233
Totaal	239	187	100,0	100,0	78

Zoals hieruit blijkt zal naar verwachting het aantal bedrijven met minder dan 20 ha cultuurgrond sterk afnemen, terwijl het aantal bedrijven met meer dan 30 ha, maar vooral met meer dan 40 ha sterk zal toenemen. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte zal in 1985 ongeveer 29 ha bedragen tegen 23 ha in 1975. Ongeveer 70% van de cultuurgrond zal dan in gebruik zijn bij bedrijven tussen de 20 en 40 ha.

5.3.4 Grondgebruik 1975-1985

In 1975 was van de 5494 ha cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven 5356 ha in gebruik als grasland en 138 ha als bouwland. Omdat, op enkele hectares na, alle bouwland in gebruik was bij bedrijven met overwegend akkerbouw wordt verwacht dat deze oppervlakte bouwland ongeveer gehandhaafd zal blijven (140 ha in 1984). Evenals in 1975 zal een gedeelte hiervan gebruikt worden voor snijmais. In 1975 bedroeg dit 6 ha. Bij een geringe toename tot 10 ha in 1985, zal dus van de 5400 ha cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven 5270 ha cultuurgrond gebruikt worden voor grasland en voedergewassen. De nevenbedrijven zullen in 1985 ongeveer 240 ha cultuurgrond in gebruik hebben. In 1975 hadden deze bedrijven, op 2 ha snijmais na, alleen grasland. Voor de toekomst mag verwacht worden, dat de oppervlakte snijmais op deze bedrijven iets zal

1) Zie bijlage 1.

toenemen. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat naar verwachting een deel van de grond van deze nevenbedrijven aangewend zal worden voor de voedervoorziening op de hoofdberoepsbedrijven, enerzijds omdat door de sterke schaalvergroting en intensivering de vraag naar ruwvoer op deze bedrijven steeds groter zal worden en anderzijds omdat, tengevolge van de omschakeling van het melktransport met bussen naar tankauto's, het voor de nevenbedrijven steeds moeilijker zal worden zelf nog melkvee te houden.

Van groot belang voor het toekomstige grondgebruik is de uitvoering van de plannen m.b.t. het behoud van natuur en landschap. Zoals in het voorgaande weergegeven bestaan er plannen om voor ongeveer 300 ha cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied een beheersregeling met de gebruikers van deze grond te treffen. Dit zal tot gevolg hebben, dat de betreffende gronden minder intensief kunnen worden gebruikt dan de gronden zonder beperkingen. Hetzelfde geldt voor de graslanden, die in de ontwerp-bestemmingsplannen van de gemeente Lemsterland en Weststellingwerf als natuurgebied of agrarisch gebied met landschappelijke en/of natuurwetenschappelijke waarde zijn aangeduid. Globaal genomen zullen deze gebieden samenvallen met de gebieden, die in het kader van de uitvoering van de relatienota in aanmerking komen voor reservaatvorming of een beheersregeling. Bij de berekeningen is hiermee echter geen rekening gehouden.

5.4 Ontwikkeling van de produktieomvang; 1975-1985

5.4.1 De rundveehouderij

De ontwikkeling van de produktieomvang in het ruilverkavelingsgebied wordt in de eerste plaats bepaald door de ontwikkeling van de rundveehouderij. Zoals in hoofdstuk 4 naar voren is gekomen, zijn de bedrijfsresultaten op de grotere weidebedrijven in het algemeen beter geweest dan op de kleinere bedrijven. Dit heeft er mede toe geleid dat er in de rundveehouderij een sterke schaalvergroting heeft plaatsgehad. Aangezien verwacht wordt dat de ontwikkeling van de opbrengstprijzen achter zal blijven bij de stijging van de prijzen van de kostenfactoren, kan ervan uitgegaan worden dat dit proces zich voort zal zetten.

Voor veel bedrijven zal dit betekenen dat zal worden overgegaan op moderne bedrijfssystemen, zoals loopstal met doorlooppelk-stal en tankmelken, omdat het hiermee mogelijk wordt om meer koeien per man te houden dan met een grupstal.

Zoals ook in de afgelopen periode is geconstateerd (tabel 3.5), zal dit in het algemeen samen gaan met een sterke uithreiding van de melkveestapel. Gedeeltelijk zal dit gerealiseerd kunnen worden door aankoop van grond van bedrijven, die opgeheven of verkleind worden, maar dit zal in het algemeen onvoldoende zijn, zodat een verdere verhoging van de veedichtheid per ha grasland noodzakelijk zal zijn. Dit geldt niet alleen voor de boeren, die

overgaan op een loopstal, maar evenzeer voor de andere veehouders, die hun veestapel willen vergroten.

In de afgelopen periode is de veedichtheid toegenomen van 2,03 g.v.e. in 1970 tot 2,44 g.v.e. in 1975. Een verdere stijging tot ongeveer 2,8 g.v.e. per ha ligt onder de huidige omstandigheden binnen de mogelijkheden. Een aanwijzing hiervoor vormt de veebezetting op de bedrijven met een loopstal, die in 1975 reeds 2,80 g.v.e. per ha bedroeg. In sommige delen van het ruilverkavelingsgebied zal echter, gezien de ongunstige cultuurtechnische omstandigheden, een verdere verhoging van de veedichtheid nauwelijks nog mogelijk zijn. Daar staat tegenover, dat in een groot gedeelte van het gebied ruimere mogelijkheden aanwezig zijn, zeker indien de waterhuishouding verder wordt verbeterd, hetgeen ook zonder uitvoering van een ruilverkaveling in de lijn der verwachting ligt.

Deels zal een uitbreiding van de veestapel gerealiseerd kunnen worden, doordat de hoofdberoepsbedrijven ruwvoer betrekken van de nevenbedrijven in het gebied of van bedrijven in de Noord-oostpolder.

Uitgaande van een veedichtheid van gemiddeld 2,8 g.v.e. per ha zal de rundveestapel op de hoofdberoepsbedrijven in het ruilverkavelingsgebied toenemen van 13.096 g.v.e. in 1975 tot + 14.800 g.v.e. in 1985, een groei van slechts 1,2% per jaar vergeleken met 2,4% in de voorgaande periode.

De uitbreiding van de veestapel zal waarschijnlijk samengaan met een vermindering van het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien. Ook dit kan niet onbeperkt doorgaan, omdat voor vervanging en selectie een jongveebezetting van ongeveer 60 stuks jongvee per 100 melkkoeien noodzakelijk is. Op de bedrijven kleiner dan 10 ha en groter dan 40 ha lag de jongveebezetting reeds op dit niveau, terwijl dit gemiddeld nog 65 bedroeg. Uitgaande van 60 stuks jongvee per 100 melkkoeien zou het aantal melkkoeien in het ruilverkavelingsgebied toenemen van ruim 10.000 in 1975 tot ongeveer 12.000 in 1985 en het aantal stuks jongvee van bijna 6600 tot 7200. Evenals in voorgaande jaren zullen niet alle bedrijven melkvee hebben, vooral ook omdat door de overgang van melkbussen op melktanks het niet meer aantrekkelijk zal zijn om een klein aantal melkkoeien te houden. Uit de vooruitberekening van het aantal bedrijven per bedrijfsgrootteklasse (tabel 5.1) volgt, dat er in 1985 naar verwachting nog slechts 4 bedrijven zullen zijn met minder dan 10 ha. Niet alleen deze bedrijven, maar ook een aantal bedrijven met meer dan 10 ha, waaronder de akkerbouwbedrijven, zullen waarschijnlijk in de toekomst geen melkvee meer aanhouden. Het grasland van deze bedrijven zal dan aangewend worden voor het jongvee of mestvee van deze bedrijven zelf of voor de voedervoorziening van andere hoofdberoepsbedrijven (bv. door inscharen van vee of verkoop van gras, hooi of kuilvoer). Door deze ontwikkeling zal het aantal stuks mestvee waarschijnlijk iets toenemen. Voor 1985 is uitgegaan van 200 stuks mestvee (1975: 140 stuks).

Het aantal bedrijven zonder melkvee bedroeg in 1970 7 en in 1975 9. Voor 1985 is uitgegaan van 12 bedrijven zonder melkkoeien, zodat er in dat jaar naar verwachting nog ongeveer 175 melkveebedrijven zullen zijn. De gemiddelde melkveestapel zal op basis hiervan toenemen van 44 melkkoeien per bedrijf in 1975 tot 69 in 1985. Om inzicht te krijgen in verdeling van de bedrijven naar de grootte van de melkveestapel is met behulp van de lognormale verdeling een vooruitberekening gemaakt. Uit het resultaat hiervan in tabel 5.2 blijkt, dat een sterke verschuiving verwacht wordt naar grotere melkveestapels.

Het aantal bedrijven met minder dan 50 koeien zal volgens deze berekening drastisch verminderen. In 1975 hadden nog 159 bedrijven (69%) minder dan 50 melkkoeien, terwijl dit naar verwachting in 1985 teruggelopen zal zijn tot 51 bedrijven (29%). Vooral het aantal bedrijven met meer dan 75 melkkoeien zal sterk toenemen: van 17 in 1975 tot 61 in 1985.

Omdat alleen met moderne bedrijfssystemen grote aantallen koeien per man gehouden kunnen worden, en de meeste bedrijven in het ruilverkavelingsgebied eenmansbedrijven zijn, is te verwachten dat het aantal loopstallen sterk zal toenemen. In 1975 had ongeveer de helft van de bedrijven met meer dan 50 melkkoeien een loopstal. De bouw van deze stallen vindt nu echter in Friesland in een versneld tempo plaats, zodat verwacht mag worden, dat dit percentage in de toekomst zal toenemen. Er van uitgaande dat in de toekomst ongeveer drie vierdedeel van de bedrijven met meer dan 50 melkkoeien een loopstal zal hebben, zullen er in 1985 in het gebied ongeveer 90 bedrijven zijn met een dergelijke stal. In 1975 waren het er 35.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat bij de realisering van de plannen tot de bouw van een loopstal de verkaveling een belangrijk knelpunt kan vormen. Zoals in paragraaf 1.2 is aangegeven is er in sommige delen van het ruilverkavelingsgebied nl. sprake van een slechte verkaveling. In het bijzonder zal het ontbreken van voldoende grond in de nabijheid van de bedrijfsgebouwen een belemmering kunnen vormen voor een optimale bedrijfsvoering.

Tabel 5.2 Ontwikkeling van de melkveestapel op de hoofdberoepsbedrijven met melkvee; 1975-1985

Aantal koeien per bedrijf		Hoofdberoepsbedrijven				Index 1985 (1975 = 100)
		aantal		Percentages		
		1975	1985	1975	1985	
tot	25	38	3	16,5	1,7	8
	25 - 50	121	48	52,6	27,4	40
	50 - 75	54	63	23,5	36,0	117
	75 - 100	11	35	4,8	20,0	318
	100 en meer	6	26	2,6	14,9	433
Totaal		230	175	100,0	100,0	76

Uitgaande van de hierboven beschreven ontwikkelingen in de rundveehouderij, zal de totale produktieomvang in deze sector toenemen van bijna 35.800 sbe in 1975 tot ongeveer 40.500 sbe in 1985. Dit zou een stijging betekenen van slechts 1,2% per jaar, terwijl dit in de afgelopen jaren 2,8% bedroeg. Deze minder sterke groei is voornamelijk het gevolg van de geringere mogelijkheden tot uitbreiding van de veebezetting per ha grasland en voedergrassen.

5.4.2 De akkerbouw

De oppervlakte bouwland bedroeg in 1975 138 ha, waarvan 135 ha op akkerbouwbedrijven. In het voorgaande (paragraaf 3.4) is ervan uitgegaan dat deze oppervlakte in de toekomst ongeveer gehandhaafd zal blijven, zodat voor 1985 een oppervlakte van 140 ha is aangehouden. Hiervan zou ongeveer 10 ha gebruikt worden voor snijmais, waarvan de helft op rundveehouderijbedrijven. Het bouwplan op de akkerbouwbedrijven bestond in 1975 voor 55% uit granen, 14% aardappelen, 28% suikerbieten en 3% overige granen. Voor de toekomst mag een intensiever bouwplan worden verwacht. Een mogelijkheid is bijvoorbeeld 45% granen (60 ha), 25% aardappelen (34 ha), 25% suikerbieten (34 ha) en 5% overige gewassen (7 ha, waarvan 5 ha snijmais). Bij een dergelijk bouwplan zou de totale produktieomvang in de akkerbouw (excl. snijmais) toenemen van 611 sbe in 1975 tot ongeveer 660 sbe in 1985.

Opgemerkt dient te worden, dat bij een minder gunstige prijsontwikkeling in de zuivel een uitbreiding van de oppervlakte bouwland tot de mogelijkheden behoort, in het bijzonder in de polder Buitendijksveld, waar nu de vier akkerbouwbedrijven zijn gevestigd.

5.4.3 De intensieve veehouderij

In de periode 1970-1975 is het aantal bedrijven met een tak van intensieve veehouderij sterk afgenomen, terwijl het aantal dieren per bedrijf is toegenomen. Verwacht wordt, dat deze ontwikkeling zich voort zal zetten, in het bijzonder ook omdat onder invloed van ontwikkelingen in de rundveehouderij (in het bijzonder het tankmelken) een aantal bedrijven zich meer zal gaan richten op de intensieve veehouderij. Het aantal bedrijven met overwegend intensieve veehouderij, dat in 1970 slechts 3 bedrijven en in 1975 8 bedroeg, zal daarom waarschijnlijk iets toenemen. Daarentegen zal naar verwachting het aantal bedrijven met slechts een beperkte omvang van een tak van intensieve veehouderij afnemen. Er wordt aangenomen, dat deze ontwikkeling samen zal gaan met een stijging van de totale produktieomvang in deze sector. Deze zal echter niet zo groot zijn als in voorgaande jaren, omdat de afzetmogelijkheden van vlees en eieren niet meer zo sterk zullen toenemen als in het verleden, o.a. tengevolge van de minder sterke groei van de bevolking en ook van het inkomen per hoofd van de bevolking zowel in Nederland als in de belangrijkste exportlanden (Frankrijk en Duits-

land). De totale produktieomvang in de intensieve veehouderij bedroeg in 1970 780 sbe en in 1975 1394 sbe. Voor de komende jaren wordt rekening gehouden met een groei tot 2000 sbe in 1985.

5.4.4 Ontwikkeling van de produktieomvang per bedrijf

Uitgaande van de ontwikkelingen in de verschillende produktierichtingen, zoals die in de voorgaande paragrafen is weergegeven, zal de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven toenemen van bijna 37.800 sbe in 1975 tot ongeveer 43.160 sbe in 1985. De groei van de produktieomvang per jaar zal hiermee dalen van 3,1% per jaar in de periode 1970-1975 tot slechts 1,3% in de periode 1975-1985. Vooral de minder sterke groei van de veebezetting per ha grasland en voedergewassen ligt hieraan ten grondslag.

Desondanks zal de gemiddelde bedrijfsomvang toenemen van 158 sbe in 1975 tot 231 sbe in 1985. Deze toename is voor ongeveer een derde het gevolg van de uitbreiding van de produktie en voor ongeveer twee derde van de vermindering van het aantal bedrijven. Doordat naar verwachting 52 bedrijven zullen verdwijnen kan de gemiddelde bedrijfsoppervlakte op de blijvende bedrijven nl. toenemen van 23 ha in 1975 tot 29 ha in 1985.

De groei van de gemiddelde produktieomvang per bedrijf zal op grond van het voorgaande bijna 4% per jaar bedragen, hetgeen ongeveer overeenkomt met de groei die volgens berekeningen van het LEI in de afgelopen periode noodzakelijk was, om voldoende produktieve werkgelegenheid te behouden voor de arbeidskrachten op doelmatig geleide bedrijven.

Gezien de minder gunstige vooruitzichten t.a.v. de sociaal-economische ontwikkeling zal voor de toekomst waarschijnlijk zelfs met een minder sterke groei van de produktieomvang per bedrijf volstaan kunnen worden. Uitgaande van 120 sbe in 1975 zou bij een groei van 3,5% per jaar in 1985 een minimumomvang van rond de 170 sbe per bedrijf noodzakelijk zijn om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht. Uit tabel 5.3 blijkt, dat volgens de berekeningen ongeveer 80% van de bedrijven groter zal zijn dan 170 sbe. Vergeleken met 1975, toen 31% van de bedrijven kleiner was dan de minimumomvang van 120 sbe zal er dus een

Tabel 5.3 Produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven; 1975-1985

Sbe per bedrijf	Aantal bedrijven		Percentages		Index 1985 (1975 = 100)
	1975	1985	1975	1985	
tot 120 sbe	74	16	31,0	8,6	22
120 - 170 sbe	76	21	31,8	11,2	28
170 - 220 sbe	53	49	22,2	26,2	92
220 - 270 sbe	22	45	9,2	24,1	205
270 en meer	14	56	5,8	29,9	400
Totaal	239	187	100,0	100,0	78

verbetering optreden in de bedrijfsomvangstructuur in de Echter en Groote Veenpolder. Vooral het aantal bedrijven beneden de 170 sbe zal sterk afnemen, terwijl er een sterke toename plaats zal hebben van het aantal bedrijven boven de 220 sbe.

5.5 Arbeidsbezetting en produktieomvang per arbeidskracht

Uit de berekening zoals die in paragraaf 5.2 is weergegeven blijkt dat het aantal bedrijven en daarmee ook het aantal bedrijfs-
hoofden in de naaste toekomst verder zal afnemen. Bovendien zal naar verwachting ook het aantal meewerkende zoons en vreemde arbeidskrachten nog iets afnemen.

In paragraaf 2.5.1 is aangegeven dat er in de onderscheiden bedrijfsomvangklassen een sterke verlaging van de arbeidsbezetting heeft plaatsgehad. Door uitbreiding van de produktieomvang op de bedrijven, bleef echter de gemiddelde arbeidsbezetting ongeveer op hetzelfde niveau. Uitgaande van een voortgaande daling van de arbeidsbezetting in de verschillende bedrijfsomvangklassen en van de in de vorige paragraaf weergegeven verdeling van de bedrijven, zal het aantal arbeidskrachten in het ruilverkavelingsgebied in de komende jaren verminderen van 314 in 1975 tot 241 in 1985. De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf zal op basis hiervan ongeveer 1,29 bedragen. De produktieomvang per arbeidskracht zal toenemen van 120 sbe in 1975 tot ongeveer 180 sbe in 1985. Dit betekent een stijging van ongeveer 4% per jaar, hetgeen lager is dan de stijging in de afgelopen jaren (5,7% per jaar). De belangrijkste oorzaak hiervan vormt de tragere groei van de totale produktieomvang in het gebied, die vooral het gevolg is van de beperkte mogelijkheden tot verhoging van de veebezetting per ha.

Er mag evenwel verwacht worden dat deze groei voldoende zal zijn, om de relatief gunstige situatie in het ruilverkavelingsgebied te handhaven.

Uit de verdeling van het aantal arbeidskrachten naar het aantal sbe in tabel 5.4 blijkt, dat er evenals in de voorgaande periode een sterke verschuiving plaats zal hebben. Het aantal arbeidskrachten met minder dan 120 sbe zal nl. sterk afnemen terwijl het aantal arbeidskrachten met meer dan 170 sbe sterk zal toenemen.

Zoals in de vorige paragraaf is gesteld, zal de produktieomvang per man in 1985 minimaal 170 sbe moeten bedragen om deze voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden. Uit tabel 5.4 volgt, dat volgens de berekeningen ongeveer 57% van de arbeidskrachten aan deze norm zal voldoen. Vergeleken met de situatie in 1975 houdt dit een verbetering in, want in dat jaar bedroeg het percentage arbeidskrachten boven de toenmalige minimumnorm van 120 sbe slechts 42%.

Tabel 5.4 Productieomvang per arbeidskracht; 1975-1985

Sbe per arbeidskracht	Arbeidskrachten				Index 1985 (1975 = 100)
	aantal		Percentages		
	1975	1985	1975	1985	
tot 70 sbe	44	5	14,0	2,1	11
70 - 120 sbe	138	34	44,0	14,1	25
120 - 170 sbe	85	89	27,0	36,9	105
170 - 220 sbe	39	65	12,4	27,0	167
220 en meer	8	48	2,6	19,9	600
Totaal	314	241	100,0	100,0	77

5.6 De verwachte ontwikkeling van de landbouw in de Scheenekavel in vergelijking tot de rest van het gebied

In de periode 1970-1975 was de afname van het aantal landbouwbedrijven in de Scheenekavel iets groter dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied, voornamelijk doordat er minder bedrijven na beroepsverandering en -beëindiging werden voortgezet. Ondanks het feit, dat er in de Scheenekavel naar verhouding minder bedrijven zijn met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar, wordt ook voor de toekomst een grotere vermindering van het aantal bedrijven verwacht. Een aanwijzing hiervoor vormt het lagere percentage opvolgers. Verder zullen er in de Scheenekavel, evenals in het verleden nauwelijks nieuwe hoofdberoepsbedrijven bijkomen door stichting of overgang uit de groep nevenbedrijven. Gezien de ontwikkeling in het verleden, de ongunstige bereikbaarheid en waterhuishouding van sommige delen van de Scheenekavel is het niet onwaarschijnlijk, dat ook de oppervlakte cultuurgrond in dit gebied sneller zal afnemen dan elders. Zowel het grondgebruik door nevenbedrijven, dat in het verleden groter was dan in de rest van het gebied, alsook het aankoopbeleid van natuurbeschermingsorganisaties kunnen hiertoe bijdragen.

De in het voorgaande genoemde plannen m.b.t. reservaatvorming en beheersregelingen t.b.v. het behoud van natuur en landschap hebben nl. grotendeels betrekking op gronden in dit gebied. De realisering van deze plannen zal een versterkte vermindering van het aantal bedrijven betekenen, terwijl het voor de blijvende landbouwbedrijven niet gemakkelijk zal zijn, om de ontwikkeling in de rest van het gebied bij te houden. Ook zonder rekening te houden met deze plannen zal naar verwachting de verdeling van de bedrijven naar de oppervlakte cultuurgrond in de toekomst (evenals in het verleden) minder gunstig zijn dan in de rest van het gebied.

Verder zal door de ongunstige verkaveling en waterhuishouding een verdere verhoging van de veedichtheid niet zo gemakkelijk zijn.

In de afgelopen periode was deze in de Scheenekavel reeds lager dan in de rest van het ruilverkavelingsgebied, zodat verwacht mag worden, dat dit verschil in de toekomst nog groter zal worden. De gemiddelde produktieomvang per bedrijf zal dientengevolge minder snel toenemen. Ondanks de lagere arbeidsbezetting per bedrijf, die voornamelijk het gevolg zal zijn van minder meewerkende zoons, zal de groei van de produktieomvang per arbeidskracht in de Scheenekavel achterblijven bij die in de rest van het ruilverkavelingsgebied.

Bijlage 1

a. Telplichtig geregistreerden

De gegevens in dit rapport zijn gebaseerd op de metellingen, die jaarlijks worden gehouden. Een ieder met enige tak van land- en tuinbouw, is telplichtig. Vanaf 1970 vallen bedrijven met minder dan 10 standaardbedrijfs-eenheden buiten de telling.

b. sbe = standaardbedrijfseenheid

Voor de vergelijking van individuele of groepen bedrijven wordt gebruik gemaakt van standaardbedrijfseenheden. Hiermee wordt het namelijk mogelijk gemaakt om verschillen in grondgebruik en dierlijke produktie tot een zelfde noemer te herleiden. De grondslag voor de berekening van het aantal sbe's vormt de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Eén sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan arbeidskosten, rente en nettopacht in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden, (voor een uitgebreide toelichting zie "Bedrijfsontwikkeling", december 1972, pag. 1071 en Mededelingen no. 155 van het Landbouw-Economisch Instituut).

	sbe per ha		sbe per dier
grasland	1,0	melkkoeien	2,5
voederbieten	6,5	jongvee	0,7
snijmais	4,0	mestvee	0,8
granen	3,0	mestkalveren	0,4
suikerbieten	6,5	mestvarkens	0,16
consumptieaardappelen		fokzeugen	1,60
(op zand)	5,5	leghennen	0,002

c. Beroepsgroepen

- A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan zijn agrarisch bedrijf.
- B: het bedrijfshoofd besteedt meer dan de helft van zijn arbeidstijd aan zijn agrarisch bedrijf. Daarnaast heeft hij een nevenberoep buiten de landbouw.
- C: het bedrijfshoofd heeft een hoofdberoep buiten de landbouw en besteedt daarom minder dan de helft van zijn arbeidstijd aan zijn agrarisch bedrijf.
- D: rustende agrariërs of niet-agrariërs met meer dan 10 sbe.
- S: speciale bedrijven, zoals K.I.-stations, veevoerhandelaren en proefbedrijven.

A- en B-bedrijven: hoofdberoepsbedrijven.

C- D- bedrijven: overige/nevenbedrijven.

d. Lognormale verdeling

Voor de berekening van de toekomstige verdeling van de bedrijven naar de oppervlakte cultuurgrond, de produktieomvang (sbe) en de melkveestapel, alsook van de verdeling van de arbeidskrachten naar produktieomvang is gebruik gemaakt van de lognormale verdeling van deze kenmerken. Hierdoor kunnen deze verdelingen op waarschijnlijkheidspapier weergegeven worden door een rechte lijn. Uitgaande van een evenredige verandering per klasse zullen wijzigingen in het gemiddelde samengaan met een evenwijdige verschuiving van deze lijn. Met behulp hiervan is voor bovengenoemde kengetallen op basis van de verdeling in 1970 en 1975 en het berekende gemiddelde voor 1985 de verwachte verdeling voor 1985 bepaald.

Bijlage 2. Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1970-1985

Leeftijdscategorie 1)	1970				1974				1980				1985			
	Aant. A-B-bedr.	Afname be-bedr.	roeps-beeind.	be-ov. zaken den	Nieuwe Aant. be-bedr.	A-B-bedr.	roeps-beeind.	be-ov. zaken den	Nieuwe Aant. be-bedr.	A-B-bedr.	roeps-beeind.	be-ov. zaken den	Nieuwe Aant. be-bedr.	A-B-bedr.	roeps-beeind.	be-ov. zaken den
Tot 25 jr.	2	-	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-
25 - 30 jr.	21	2	-	-	12	14	1	1	10	11	1	1	9	10	1	1
30 - 35 jr.	39	5	3	7	7	26	2	1	6	18	2	1	5	21	5	5
35 - 40 jr.	31	1	1	6	38	38	3	2	5	28	3	2	4	29	4	4
40 - 45 jr.	40	4	1	3	35	35	2	2	2	38	2	2	2	35	2	2
45 - 50 jr.	45	7	3	2	39	39	3	2	2	33	3	3	2	30	2	2
50 - 55 jr.	36	6	3	1	25	37	6	3	1	36	6	3	1	26	1	1
55 - 60 jr.	32	14	1	1	18	27	11	2	1	27	12	11	1	16	1	1
60 - 65 jr.	20	15	1	1	6	15	14	5	1	15	4	4	5	5	5	5
65 jr.	6	5	-	-	6	6	5	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Totaal	272	40	22	11	40	239	36	14	10	33	212	33	13	9	30	187

1) Iedere vijfjaarlijkse periode schuiven de leeftijdscategorieën één regel naar boven.

Bijlage 3. Enige kengetallen van LEI-boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek en van de weidebedrijven in de Echtener en Grootse Veenpolder

	Kleiner dan 25 ha 1)			van 25 tot 35 ha 1)			groter dan 35 ha 1)		
	F.V.W. 71/74	E.G.V. 1970	F.V.W. 73/76	E.G.V. 1975	F.V.W. 71/74	E.G.V. 1970	F.V.W. 73/76	E.G.V. 1970	E.G.V. 73/76 1975
Cultuurgr. per bedr.	18	16	20	27	28	28	28	42	46
Arb. krachten p. bedr.	1,2	1,2	1,3	1,1	1,8	1,6	1,6	2,1	2,2
Sbe per bedrijf	103	97	122	118	159	160	162	232	283
Sbe per arb. kracht 2)	83	82	94	103	88	99	99	112	129
Sbe rundveeh. per ha	5,7	5,8	6,1	6,8	5,6	5,7	5,7	5,5	6,1
grasland 3)	27	25	33	32	43	43	45	63	77
Melkkoeien per bedr.									
Melkkoeien per ha									
grasland 3)	1,5	1,6	1,7	1,9	1,5	1,5	1,6	1,5	1,7
G.V.E. per ha grasl. 3)	2,0	2,1	2,3	2,5	2,0	2,0	2,0	1,9	2,2

1) F.V.W. 71/74: Friese Veenweidestreek, gemiddelde boekjaren 1971/72, 1972/73, 1973/74

F.V.W. 73/76: idem

E.G.V. 1970 : Echtener en Grootse Veenpolder gegevens 1970

E.G.V. 1975 : idem 1975

2) Voor de LEI-boekhoudbedrijven: aantal volwaardige arbeidskrachten.

Voor de bedrijven in de Echtener en Grootse Veenpolder: aantal mannelijke arbeidskrachten, regelmatig werkzaam, meer dan 15 uur per week.

3) Ha grasland en voedergewassen

N.B. Aantal LEI-boekhoudbedrijven in de Friese Veenweidestreek

boekjaar 1971/72 1972/73 1973/74 1974/75 1975/76

Kleiner dan 25 ha	9	8	10	12	9
25 - 35 ha	14	9	11	13	10
groter dan 35 ha	5	10	13	13	17
Totaal	28	27	34	38	36

LITERATUUR

- Berkel, Th.L. van: Nispen-Schijf, sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Roosendaal.
LEI, Den Haag, 1976.
- Berkel, Th.L. van en J. de Rijk: Winterswijk-West, sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de Achterhoek.
LEI, Den Haag, 1976.
- Berkel, Th.L. van en H.R. Oosterveld: De land- en tuinbouw in de gemeente Rucphen. Agrarisch-planologische verkenning.
LEI, Den Haag, 1976.
- Commissie van de Europese Gemeenschappen: De toestand van de landbouw in de gemeenschap, verslag 1976.
EG, Brussel-Luxemburg, 1977.
- Cultuurtechnische Dienst Friesland: Een veengebied in ontwikkeling. Cultuurhistorisch overzicht voor de ruilverkaveling "Echtener en Groote Veenpolder".
Leeuwarden, 1977.
- Cultuurtechnische Dienst Friesland: Basisrapport voor het advies krachtens artikel 32 van de ruilverkavelingswet ruilverkaveling "de Echtener en Groote Veenpolder".
Leeuwarden, 1974.
- Districtsbureau voor de arbeidsvoorziening in de provincie Friesland. Arbeidsmarktbeschrijving 1974.
Leeuwarden, 1975.
- Friese Structuurcommissie: De Veenpolder van Echten, een proefgebied voor verbetering van de landbouwstructuur.
Leeuwarden 1972.
- Geessink, E.F. Melkveehouderij moet grondgebonden produktietak blijven. De Boerderij, weekblad voor het platteland, juni, 1976.
- Giessen, L.B. van der: De concurrentiekracht van de traditionele grupstal.
LEI, Den Haag, 1974.
- Giessen, L.B. van der: Economische situatie in de Nederlandse melkveehouderij. Serie artikelen in "de Boerderij", weekblad voor het platteland, 1977.
- Kuipers, A. De deelanalyse van een proefgebied voor de rundveehouderij. Een beschrijving van de huidige toestand in de Echtener Veenpolder en een onderzoek naar factoren die van invloed zijn op de toekomstverwachtingen van de veehouder aldaar.
Wageningen, 1971.
- Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag: Bedrijfsuitkomsten in de landbouw, boekjaren 1972/73 t/m 1974/75.
De financiële positie van de landbouw, boekjaren 1972/73 t/m 1974/75.
Landbouw-Economisch Bericht. 1972 t/m 1977.
Landbouwcijfers 1969-1976.
- Rijk, J. de Wonseradeel-Zuid, sociaal-economische verkenning van een ruilverkaveling in Friesland.
LEI, Den Haag, 1976.
- Rijk, J. de Eemland, sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de provincie Utrecht.
LEI, Den Haag, 1977.
- Rijk, J. de Iaren; sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland.
LEI, Den Haag, 1977.
- Slot, J.H. en J.J.J. Klopogge: De landbouw als nevenberoep in 1975.
LEI, Den Haag, 1977.

LITERATUUR (vervolg)

- Veer, J. de en L.B. van der Giessen: Melkproduktie in bedrijven zonder voldoende eigen ruwvoer.
Commissie van de Europese Gemeenschappen, Brussel, 1974.
- Wisselink, G.J. e.a.: De melkveehouderij op nieuwe wegen. Een bundel artikelen en lezingen over de ontwikkeling van het moderne melkveehouderijbedrijf.
LEI, Den Haag, 1974.